

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Právníká fakulta

Zdeněk Černohouz

Nepříčetnost a zmenšená příčetnost

Diplomová práce

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma nepřičetnost a zmenšená přičetnost vypracoval samostatně a citoval jsem všechny použité zdroje.

V Olomouci dne 20. února 2011

.....
Zdeněk Černohouz

Na tomto místě bych rád poděkoval panu doc. JUDr. Alexandru Nettovi, CSc. za odborné vedení, vstřícnou spolupráci a ochotu poradit při zpracování tématu této diplomové práce.

Obsah

Seznam zkratk	5
Úvod	6
1 Historický vývoj právní úpravy	8
1.1 Zrod trestního práva	8
1.2 Římské právo	8
1.3 Středověk a raný novověk	9
1.4 Osvícenství	9
1.5 Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích z roku 1852.....	10
1.6 Trestní zákon z roku 1950	18
1.7 Trestní zákon z roku 1961	18
2 Vymezení pojmů	22
2.1 Nepříčetnost.....	22
2.2 Zmenšená příčetnost.....	25
3 Úvahy de lege lata	27
3.1 Příčetnost jako znak skutkové postaty.....	27
3.2 Stav zmenšené příčetnosti a jeho důsledky	28
3.3 Rozpoznání protiprávnosti činu.....	29
4 Duševní porucha	32
4.1 Definice duševní poruchy v trestním zákoníku	32
4.2 Duševní porucha z pohledu psychologie.....	35
4.3 Duševní porucha z pohledu psychiatrie.....	40
4.4 Slučitelnost dělení duševních poruch neprávními vědami s legální definicí.....	45
4.5 Vliv duševních poruch na schopnosti pachatele.....	50
5 Úloha soudního znalce	52
6 Srovnání s právní úpravou Slovenské republiky	54
7 Úvahy de lege ferenda	56
Závěr	60
Zdroje	62
Shrnutí / Summary	64
Seznam klíčových slov / List of keywords	65

Seznam zkratk

TZ	zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění zákona č. 306/2009 Sb.
TŘ	zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů
MKN-10	desátá revize Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů
ZT	zákon č. 117/1852 ř. z., zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích
ZTSM	zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží
TZSR	zákon č. 300/2005 Z. z., trestný zákon, ve znění pozdějších předpisů

Úvod

Tématem této diplomové práce jsou trestněprávní instituty nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti. Jedná se o problematiku, která má zcela zásadní význam ve vztahu k trestní odpovědnosti pachatelů a k sankcím, které jim jsou ukládány. Proto se rovněž těšila pozornosti zákonodárce a právní vědy už v minulosti. V současné společnosti potom s rozvojem psychických obtíží u lidí moderního věku stále nabírá na důležitosti a dá se předpokládat, že tomu tak bude v budoucnosti ještě větší měrou. Soudím tak zejména i s přihlédnutím k trendu růstu počtu osob užívajících psychoaktivní látky.

Dne 8. ledna 2009 přijal Parlament České republiky zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. Ten pak ve znění zákona 306/2009 Sb. nabyl účinnosti k 1. lednu 2010. Zákonodárce tak po mnoha letech příprav rekodifikoval převážnou část oblasti trestního práva hmotného a stanovil tím i právní rámec této mé diplomové práce. Ta je tedy zpracována dle stavu práva v České republice k výše zmíněnému dnu účinnosti nového trestního zákoníku.

Jako hlavní cíle této práce jsem si stanovil rozbor biologického a psychologického kritéria přičetnosti, pojednání o novinkách, které trestní zákoník zavádí v této oblasti, kritické zhodnocení současné právní úpravy a případné návrhy de lege ferenda.

V současnosti je výklad o nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti obsahem každé učebnice trestního práva hmotného. Zde se však autoři k problematice vyjadřují v měřítku odpovídajícím těmto publikacím, kde logicky není prostor pro hlubší zkoumání jednotlivých institutů. K podrobnějšímu rozboru předmětné právní úpravy pak lze využít některé z komentovaných znění trestního zákoníku, monografie či články v odborných časopisech. Judikatura k novému trestnímu zákoníku však je zatím kusá. Domnívám se, že pramenů ke studiu mnou zpracované problematiky je v zásadě dostatek, a to i co se týče jednotlivých dílčích témat s ní souvisejících.

Na začátku své diplomové práce pojednám o historickém vývoji právní úpravy problematiky nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti v trestních kodexech na území dnešní České republiky. Posléze se zaměřím na vymezení pojmů nepřičetnost a zmenšená přičetnost. A to pak z pohledu zákona i současné právní vědy.

Hlavní část práce se pak bude věnovat rozboru současné právní úpravy a hlavně obsahu a roli výše zmíněných institutů v systému trestního práva. Přitom porovnáám právní úpravu nového trestního zákoníku s jemu přímo předcházející podobou trestního práva. Zaměřím se zejména na změny související s tématem této práce.

V závěrečné části pak provedu kritické zhodnocení současné právní úpravy daných institutů s cílem nalézt její nedostatky a poskytnu případně i návrhy de lege ferenda.

V budoucnu bude jistě nanejvýš přínosné zabývat se judikaturou českých nejvyšších soudních institucí, která bude již vydávána podle aktuální právní úpravy. V té bude možno dohledat i posun rozhodování soudů, kterého dosáhne rekodifikace v praxi. Toto není v současnosti možné z důvodu zákonitého časového odstupu mezi účinností nové normy a prvními rozsudky nejvyšších tuzemských soudů v kauzách, které se za její účinnosti udály.

1 Historický vývoj právní úpravy

1.1 Zrod trestního práva

Trestní právo je staré téměř jako lidská společnost sama. Počátky jakýchsi primitivních norem trestního charakteru můžeme spatřovat dle Kallaba ve čtyřech oblastech. Nejstarší je oblast sakrální, ve které panuje nutnost obětovat bohům viníka jejich hněvu (pachatele trestného činu). Paralelně se vyvíjí trestání v oblasti bojů mezi kmeny, kdy mstě za způsobené škody kmenu poškozenému podléhají kolektivně všichni členové kmenu škůdce. Formy trestu se od oběti bohům dále vyvíjejí v trest smrti v jiné formě, později v pouhé zmrzačení a jiné tresty tělesné, které konečně jsou nahrazeny materiální náhradou za způsobenou škodu. S postupem času se trestání objevuje i jako pravomoc vojevůdce nad osobami poškozujícími válečné zájmy. Posledním pramenem trestního práva pak je moc otce nad rodinou. Otcovská, vojevůdcovská, sakrální a stařešinská moc se nakonec spojí v jednotné státní moci, která dá vzniknout státnímu trestnímu právu.¹

V počátcích lidské společnosti postačovalo mezi úzkou skupinou osob tvořících kmen předávání zásad chování v neformální ústní formě. Jak se rozrůstala populace svazku osob, bylo třeba tyto neformální požadavky vymezit explicitně. Tak vzniká oblast trestního práva.

1.2 Římské právo

Dle Kallaba položili základy trestního práva Římané. To pak zejména v době republiky, kdy byl zpřehledněn systém trestných činů a konečně i vytvořen základ trestního řízení.² Pavlovský uvádí, že už právo římské znalo duševní nemoc jako důvod zvláštního přístupu k pachateli. Stav mysli pachatele se pak dělily na furiosi, mente capti a dementes.³ Standardně se u takových osob upouštělo od potrestání, v odůvodněných případech však mohlo být nařízeno podržet pachatele ve vězení v zájmu ochrany společnosti. V případě střídavého šílení pak existovala možnost shledat pachatele trestně odpovědným bez ohledu na tuto poruchu. A to tehdy spáchal-li trestný čin v takzvaném jasném okamžiku, kdy neměla porucha vliv na jeho psychické schopnosti. Římské právo znalo i institut náhlého zuřivého hněvu manžela zabivšího svůdce své ženy, který rovněž způsoboval beztrestnost. Nakonec

¹ KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 13.

² Tamtéž. s. 13 – 14.

³ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 13.

potom jako zvláštní okolnost zohledňovalo opilost, která s výjimkou *actio libera in causa* vylučovala rovněž trestní odpovědnost pachatele či ji omezovala.⁴

1.3 Středověk a raný novověk

V období středověku trestní zákonodárství v českých zemích tvořilo zřízení zemské a práva městská, zatímco v okolních zemích platily zvláštní zemské zákony trestní. Podpůrně v zemích českých i rakouských platilo obecné právo trestní německé, které se vyvinulo z práva kanonického a římského v úpravě italských glosátorů a postglosátorů.⁵ Toto bylo později kodifikováno pro Svatou říši římskou v *Constitutio criminalis Carolina* císaře Karla V. (1532), který v něm zavádí humánnější přístup, jenž umožňuje u pachatelů zbavených rozumu uložení trestu dle rady znalců.⁶

Josef I. potom v hrdebním řádu vydaném pro české země (1707) provádí dělení na pachatele úplně zbavené rozumu, kteří jsou exkulповáni, a částečně zbavené rozumu, kterým mírní trest.⁷

V Hrdelním řádu císařovny Marie Terezie (*Constitutio criminalis Theresiana* z roku 1768) se dále uvádí důvod pro zvláštní přístup k pachatelům zbaveným rozumu. Tím je skutečnost, že takoví jedinci postrádají rozum a vůli, a proto nejsou způsobilí spáchat zločin. Jako konkrétní případy poruch rozumu jsou zde uvedeny melancholie, těžké afekty, těžká opilost, náměsícnictví, spánek, ale i hluchota a hluchoněmost.⁸ Dalším přínosem tohoto kodexu bylo sjednocení trestního práva pro celé Rakousko a současná výslovná derogace norem předešlých, a to včetně právních obyčejů. Zrušil potom i podpůrnou platnost obecného práva německého. Protikladem poměrně humánního přístupu k jedincům stíženým duševní poruchou však můžou být stále velmi zastaralé instituty trestního práva jako je například pranýřování, mrskání, tortura (zrušena 1776) či zostřené tresty smrti, které převzal tento kodex z úprav předchozích, podobně jako například trestnost kouzelnictví a čarodějnictví.⁹

1.4 Osvícenství

Všechny výše zmíněné normy byly především jakýmsi obecným předpisem, jemuž konkrétní náplň dával až soudce při rozhodování, ke kterému mu tyto normy poskytovaly značný prostor. Změna nastala až s obdobím osvícenství, kdy vedle zásady humanismu

⁴ RÁLIŠ, Antonín. *Studie o přičetnosti*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1931, s. 21.

⁵ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všeherd, 1920, s. 6.

⁶ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009, s. 13.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

⁹ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všeherd, 1920, s. 6.

vystupuje do popředí i liberalismus, který klade na zákonodárce nové požadavky na rovnost subjektů před zákonem a omezení libovůle soudců přesnými právními normami.¹⁰

Obecný trestní zákon o zločinech císaře Josefa II. (1787), který upravoval již pouze trestní právo hmotné, byl pak skutečně osvícenským zákoníkem kladoucím důraz na humánnost a liberalismus. Odstranil konečně postihy za absurdní trestné činy (čarodějnictví) a zrušil trest smrti až na výjimku stanného práva (později obnoven). Zavádí pak jako první zákoník v Evropě dnes zcela klíčovou zásadu nullum crimen sine lege.¹¹ Některé kruté tresty však přetrvaly a v mnohém ohledu byly i rozšířeny (přikování, vláčení lodí aj.).¹²

Císař Leopold II. ustanovil komisi, která měla vypracovat osnovu nového trestního zákona. Ta potom po několikerém přepracování vstoupila v platnost jako Zákon trestní o zločinech a těžkých policejních přestupcích císaře Františka II. (1803). Ten již pevně spočíval na zásadách Velké francouzské revoluce a zdůrazňoval doposud opomíjenou rovnost subjektů práva před zákonem.¹³

1.5 Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích z roku 1852

V první řadě je třeba si uvědomit, že v devatenáctém století bylo území dnešní České republiky stále součástí Rakouského císařství, jedné z nástupnických zemí v roce 1806 zaniklé Svaté říše římské. To se později přeměnilo na dualistickou monarchii Rakousko-Uhersko.

Zákonodárnou pravomocí disponoval panovník, který vydával zákony. Ty byly zveřejňovány v říšském zákoníku, který byl obdobou dnešní sbírky zákonů a byl vydáván v jazyce německém (autentický text) a v jiných jazycích zemských (úřední překlad).¹⁴

Dne 27. května 1852 byl rakouským císařem Františkem Josefem I. pod číslem 117 říšského zákoníku vydán Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích (dále jen ZT). Ten s účinností od 1. září 1852 nahradil Zákon trestní o zločinech a těžkých policejních přestupcích ze dne 3. září 1803. Byl však do značné míry pouhou revizí předchozí právní úpravy s tím, že se omezil pouze na hmotné právo, přičemž právo procesní ponechal úpravě trestního řádu z roku 1850.

¹⁰ SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 23 – 24.

¹¹ Tamtéž. s. 24 – 25.

¹² KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 17.

¹³ Tamtéž. s. 17 – 18.

¹⁴ KALLAB, Jaroslav, HERRNRITT, Vilém. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Československý kompas, 1927. s. 4 – 5.

Říha uvádí, že úprava ZT přejímala v mnohých ohledech téměř doslovně formulaci kodexu z roku 1803. Ten potom v jednotlivostech čerpal zase z úpravy zákoníku císaře Josefa II., což znamená, že úprava některých institutů se za více než 150 let změnila jen velmi málo. Dle autora totéž platí obdobně i pro problematiku dnes nazývanou nepříčetnost.¹⁵

ZT ve znění pozdějších předpisů zůstal v platnosti v Čechách, na Moravě a ve Slezsku až do roku 1950. Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi pak pouze do roku 1861, aby byl následně v roce 1878 nahrazen trestním zákonem uherským.¹⁶

V uvozovacím patentu ZT císař uvedl důvody, které ho k nové kodifikaci oblasti trestního práva vedly. Byly jimi především roztříštěnost a nepřehlednost dosavadní právní úpravy, kterou kromě zmíněného zákona trestního z roku 1803 obsahovalo několik dalších zákonů. Dále ho k vydání ZT přiměla i nutnost zohlednit pokrok právní vědy a vývoj ve společnosti spolu se snahou upravit věci trestního práva v zemích říše, které doposud podléhaly pouze úpravě právních zvyklostí.

Zákonná úprava

Trestní právo ve stavu zavedeném ZT dělilo trestné činy na zločiny, přečiny a přestupky. V podstatě se pak jedná o členění trestných činů dle míry jejich závažnosti. U zločinů je požadován zlý úmysl pachatele popsany v § 1 ZT. Shodně s dnešním dělením úmyslu jako formy zavinění uvádí § 1 ZT dvě formy zlého úmyslu, a to zlý úmysl přímý a nepřímý. Přímý je charakterizován tak, že pachatel předem zlo spojené se zločinem rozvážil a umínil si ho. V případě zlého úmyslu nepřímého je požadována pouhá skutečnost, že při jednání pachatelem zamýšleném obyčejně nastává či snadno nastat může zlo spojené se zločinem. Přečiny a přestupky jsou pak upraveny společně druhým dílem ZT.

Císař po vzoru předchozích úprav oblasti trestního práva shledal za potřebné vyloučit u některých jednání jejich trestnost. Učinil tak konkrétně hned v § 2 ZT, kde uvedl důvody vylučující zlý úmysl takto:

„Proto nepřičítá se konání neb opominutí za zločin:

- a) když pachatel zcela zbaven jest užívání rozumu;*
- b) když skutek při střídavém pomínutí smyslů vykonán byl v čase, pokud pomínutí trvalo, anebo*

¹⁵ ŘÍHA, Jiří. Vývoj právní úpravy nepříčetnosti na našem území. *Trestní právo*, 2007, č. 4, s. 38.

¹⁶ KALLAB, Jaroslav, HERRNRITT, Vilém. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Československý kompas, 1927. s. 8.

- c) *v úplném opilství, ve kteréž se pachatel připravil, zločinu v úmyslu nemaje (§§ 236 a 523), anebo v jiném pomatení smyslů, v němž sobě činu svého vědom nebyl;*
- d) *když pachatel ještě čtrnáctého roku svého nedokonal (§§ 237 a 269);*
- e) *když se při tom přihodil takový omyl, pro který nebylo lze v činu spatřovati zločin;*
- f) *když zlo povstalo náhodou, nedbalostí anebo z neznalosti následků činu;*
- g) *když skutek se stal z neodolatelného donucení nebo u výkonu spravedlivé nutné obrany.*

Že tu však byla spravedlivá nutná obrana, za to má se míti pouze, když lze z povahy osob, času, místa, ze způsobu útoku nebo jiných okolností důvodně souditi, že pachatel užil toliko obrany potřebné, aby odvrátil od sebe neb od jiných protiprávní útok na život, na svobodu nebo na jmění; - nebo že toliko z poděšení, ze strachu nebo z leknutí vykročil z mezí takové obrany. – Vykročení takové může se však podle povahy okolností trestati podle ustanovení dílu druhého tohoto zákona trestního (§§ 335 a 431) za čin trestný z nedbalosti.“

Již v úpravě této normy lze shledat původ pojmu nepřičetnost, který se z etymologického pohledu vyvinul z formulace ZT, že se jednání nepřičítá za zločin ve vymezených případech. Samotný termín nepřičetnost později sloužil k označení jen některých z výše uvedených důvodů a jeho obsah se zeštíhlil až do dnešní podoby.

Je zřejmé, že důvody vylučující zlý úmysl měly v tehdejšímu právu zásadní význam. Vyloučením zlého úmyslu se jednání pachatele vyňalo z oblasti zločinů, které mohly být trestány těžkým žalářem i smrtí, a bylo možné je dle § 238 ZT označit pouze za přečin či přestupek, u nichž nebyl zlý úmysl požadován. Zákon sice za tyto mírnější trestné činy stanovil mnohdy i trest vězení, ale i trest tento byl proti sankcím za zločiny mnohem mírnější. V původním znění tedy ZT vylučoval prostřednictvím institutu nepřičetnosti pouze zlý úmysl, a tím odpovědnost za zločiny. Kallab nazírá tuto problematiku velmi podobně: „*Nemělo tedy býti zařazením okolností přičetnost vylučujících do § 2 řečeno, že osoba nepřičetná nemůže jednati úmyslně. Mělo býti jen řečeno, že tento úmysl nemůže býti zlý, t. j. ve smyslu trestního práva protiprávní.*“¹⁷ K této jeho úvaze ho vedla patrně skutečnost, že ZT nestanovil obecně požadovanou formu zavinění pro přečiny a přestupky, které tedy mohly být spáchány úmyslně

¹⁷ KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 40.

i nedbalostně. Pokud však v jednání pachatele byl spatřován úmysl zlý dle § 1 ZT a toto jednání spadalo pod některou skutkovou podstatu zločinu, bylo zločinem.

Pozdější právní věda za obdobného stavu práva dovozovala za pomoci analogie, že přičetnost je nutnou podmínkou trestní odpovědnosti vůbec. A její nedostatek zapříčiňuje nemožnost trestat pachatele za zločiny, přečiny i přestupky. Solnař například uvádí: „*Platný trestní zákon (...) uvádí důvody přičetnosti vylučující a to sub specie důvodů vylučujících zlý úmysl (§ 2). Tytéž důvody vylučují analogicky přičetnost i u deliktů kulposních.*“¹⁸ Toto jeho tvrzení však není zcela přesné. Předně ztotožňuje pojem zlý úmysl a úmyslné zavinění, které zákon nezná, čímž dospívá k názoru, že trestné činy nevyžadující zlý úmysl mohou být spáchány pouze nedbalostně. Rovněž opomíjí výše zmíněný soud Kallabův, který dle mého názoru upozorňuje správně, že § 2 ZT zapříčiňuje vyloučení zlého úmyslu, a tím protiprávnosti jednání u zločinů (úmyslných i nedbalostních). Nikoli tedy vyloučení úmyslné formy zavinění, jak se domnívá Solnař.

Co se týká důsledků stavu nepřičetnosti, pak v dnešní právní úpravě způsobuje nemožnost trestat pachatele za jakýkoli trestný čin v tomto stavu spáchaný pro nedostatek jeho trestní odpovědnosti. Oproti tomu úprava ZT vylučovala zlý úmysl, a tudíž stíhání pachatele pouze pro zločin. Bylo však možné nadále v jeho jednání spatřovat přečin či přestupek dle druhého dílu ZT.

Důvody nepřičetnosti

Lze nalézt i další rozdíly mezi dnešní a tehdejší úpravou. Za účelem podrobnějšího srovnání potom je nutné případy uvedené pod jednotlivými písmeny v § 2 ZT rozebrat zvlášť.

Prvním případem je stav pachatele spočívající v úplném zbavení užívání rozumu. Toto ustanovení z části pokrývá dnešní definici nepřičetnosti, neboť stejně jako § 26 TZ požaduje absolutní ztrátu schopnosti pachatele užívat rozum. Je pochopitelné, že díky pokroku v oblasti medicíny máme dnes lepší povědomí o fungování mysli. Tudíž i definice nepřičetnosti v současnosti operuje s přesnějšími pojmy než je obecný termín zbavení užívání rozumu. Domnívám se však, že v zásadě lze stav popsaný v ZT podřadit obecnějšímu pojmu nepřičetnost užívanému dnešním zákonodárcem. Konkrétně potom má blízko k současnému požadavku na dostatek schopnosti rozpoznávací jako psychologického kritéria.

Druhým stavem odůvodňujícím dle ZT vyloučení zlého úmyslu bylo střídavé pominutí smyslů v době spáchaní skutku. Tento stav doplňuje výše zmíněný důvod vyloučení zlého úmyslu. Rozdíl mezi nimi pak spočívá v trvalosti předmětného postižení smyslů. Zatímco při

¹⁸ Srov. SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 68.

prvním popsaném stavu se jedná o záležitost trvalou či dlouhodobou, v případě druhém je stav myslí přechodný. Proto je nutné současně stanovit podmínku jeho existence v době spáchání skutku, kterážto podmínka by byla v případě prvním nadbytečnou. Lze potom uzavřít, že pojem přechodného pomatení smyslů spolu s trvalou ztrátou rozumu s ohledem k tehdejšímu stavu poznání ve větší míře vyčerpávají dnešní legální pojem nepřičetnosti. Trestněprávní důsledky obou stavů byly potom totožné a proti dnešní úpravě méně fatální z pohledu úplného zániku trestní odpovědnosti za daný skutek.

Shodně pro oba výše popsané důvody vyloučení zlého úmyslu je požadavek ZT přísný v tom smyslu, že rozum musí chybět u pachatele úplně. Dle judikatury tehdejších soudů nelze zlý úmysl vyloučit tam, kde byl rozum zčásti zachován (zmenšená přičetnost), ani v případech zruďného pudu pohlavního (dnešní terminologií poruchy pudu v sexuální oblasti).¹⁹

Úplné opilství bylo jedním z důvodů vyloučení zlého úmyslu dle § 2, písm. c) ZT, a to pouze tehdy, když si pachatel stav opilosti přivodil nemaje v úmyslu zločin. V takovém případě však § 236 ZT stanovil, že toto jednání má být trestáno jako přestupek opilství podle § 523 ZT. V případě, že opilý ze zkušenosti věděl, že je v opilosti náchylný k prudkému jednání, má soud vězení uložené za přestupek zostřít, v odůvodněných případech potom i prodloužit.

Druhým důvodem vyloučení zlého úmyslu uvedeným v § 2, písm. c) ZT byla otevřená kategorie jiného pomatení smyslů. Ta pak byla korigována požadavkem na nedostatek uvědomění si svého činu. Příkladem tohoto stavu dle tehdejší judikatury mohla být například hypnóza nebo afekt, který dosáhl stupně, kdy si subjekt neuvědomuje své jednání.²⁰

Společně s opilostí a důvody uvedenými v § 2, písm. a) a b) potom kategorie jiného pomatení smyslů již zcela dotváří obsah pojmu nepřičetnost z dnešního pohledu. Lze dále konstatovat, že ostatní důvody vyloučení zlého úmyslu uvedené v ZT by nebyly z hlediska současné právní teorie řazeny pod kategorii nepřičetnosti.

Teoretické vymezení pojmu nepřičetnost v dobové literatuře

Důvody vyloučení zlého úmyslu § 2, písm. e) až g) tehdejší ani dnešní teorie neřadí k pojmu nepřičetnosti, nýbrž je chápe jako samostatné instituty spadající pod různé jiné kategorie.

Miřička na rozdíl od současné právní vědy považuje nedostatek věku dle § 2, písm. d) ZT za nepřičetnost a chápal ho jako jednu z jejích forem. Uvádí dále, že u dětí do 10 let je

¹⁹ KALLAB, Jaroslav, HERRNRITT, Vilém. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Československý kompas, 1927. s. 14.

²⁰ Tamtéž.

nepříčetnost dána vždy a způsobí možnost trestání všech typů trestných činů pouze formou domácího kárání (§ 273 ZT) či odevzdáním polepšovně. Děti mezi desátým a čtrnáctým rokem pak shledává příčetnými relativně, když ZT v § 237 stanoví, že jimi spáchané skutky odpovídající zločinům budou považovány za přečiny a přestupky dle § 269 n. ZT. Ty jejich skutky, které by byly přečiny a přestupky, podléhají pak režimu, který panuje u dětí do desátého roku věku.²¹

Kallab ve shodě s Miříčkou tvrdí, že u dětí nízkého věku se nedá předpokládat dostatečný stupeň schopností myslí potřebných pro příčetnost subjektu.²² Čerpá přitom již z úpravy zákona č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží (dále jen ZTSM), na jehož tvorbě se oba výše zmínění autoři podíleli.²³ Ten nahradil úpravu ZT (§ 2, písm. d), § 237 a § 269 n.) a stanovil dvě věkové hranice. Do dokonaného čtrnáctého roku je pachatel dle § 1 ZTSM označován za nedospělého a považován za zcela nepříčetného s pouhou možností nařízení výchovných či léčebných opatření poručenským soudcem. § 2 ZTSM potom stanoví, že mladiství mezi čtrnáctým a osmnáctým rokem jsou podrobeni režimu tohoto nového právního předpisu.²⁴ Takovýto přístup zákonodárce je velmi podobný tomu, který panuje v naší zemi dnes.

Solnař se při výkladu bez opory v ZT zaobírá teoretickou konstrukcí, že pro nepříčetnost je nutný nedostatek schopnosti rozpoznávací či určovací vyvolaný jedním ze stavů uvedených v § 2, písm. a) až d) ZT. Je třeba upozornit, že se jedná o teoretický konstrukt, který svůj odraz v ZT neměl a vycházel patrně z ustanovení ZTSM, jehož úpravu nepříčetnosti shodnou s názorem právní vědy Solnař promítá, dle mého názoru proti základním zásadám práva, do úpravy *lex generalis*. V otázce nedostatku věku odkazuje na § 1 a 2 ZTSM, které stanoví, že u mladistvého je vyloučena příčetnost, nemohl-li v době činu pro značnou zaostalost rozpoznat jeho bezprávnost nebo řídit své jednání podle správného rozpoznání. Značnou zaostalostí pak rozumí judikatura stav, kdy osoba mladistvá rozumově nedosahuje úrovně čtrnácti let.²⁵

Ráliš chápe jako zásadní přínos právní úpravy dle ZT nahrazení původních kazuistických výčtů poruch myslí obecnými termíny, které mohou pružněji reagovat na pokrok neprávních věd bez nutnosti úprav textu zákona. Rozeznává potom již samostatné požadavky na stavy

²¹ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrd, 1920. s. 28 – 31.

²² KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 42.

²³ SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 71.

²⁴ Srov. KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 42 – 43.

²⁵ SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 68 – 73.

klasifikované jako nepřičetnost. Těmi jsou biologická a psychologická kritéria. Biologickými kritérii pak kromě duševní choroby mohou být širší pojem duševní porucha, dále pak porucha vědomí, duševní slabost či slabomyslnost nebo porucha duševního vývinu. Všechny tyto pojmy označují poškození mysli pachatele a v různých kombinacích a obměnách byly používány zahraničními trestními zákoníky platnými v třicátých letech. Ve světle této skutečnosti operovaly potom osnovy nového trestního zákona v meziválečném období s kombinací pojmů duševní choroba, slabomyslnost a porucha vědomí. Ráliš však tuto kombinaci vidí jako nevhodnou vzhledem k úzkosti pojmů duševní choroba a slabomyslnost, které by bylo vhodnější nahradit pojmy duševní porucha a duševní slabost. Dále autor uvádí, že samotné biologické kritérium postačí, když zákonodárce stanoví okruh jeho typů podrobným kazuistickým výčtem. Tehdy totiž samotné uvedení závažné poruchy v zákoně vyjadřuje její zásadní vliv na schopnosti pachatele. Proti tomu v situaci, kdy je použit obecný termín jako je duševní porucha, je nutné vymezit takové její případy, které lze za nepřičetnost považovat, pomocí kritérií psychologických. Těmi mohou být kritéria dostatku vůle a rozumu. To je již konstrukce velmi podobá současnému požadavku na absolutní ztrátu schopnosti ovládací či rozpoznávací.²⁶

Zmenšená přičetnost

Už Mířička pojednává o zmenšené přičetnosti, která je charakterizována dílčím snížením schopností rozpoznávací či určovací. Dle ZT takový stav lze pokládat pouze za polehčující okolnost dle § 46. Proti tomu teorie prosazuje názor, že by měl být zohledněn především při ukládání trestu, a to v tom smyslu, že v případě pachatelů zmenšeně přičetných bude zvoleno vedle či namísto trestu opatření výchovné, ochranné či léčebné.²⁷

Kallab ve vztahu k pojmu zmenšená přičetnost zaujímá odlišný postoj. Dle jeho názoru existuje pouze legální pojem nepřičetnost. V souvislosti s ním tedy lze uvažovat pouze možnost, že pachatel je nebo není přičetný. Jenom nepřičetnému lze potom poskytnout dobrodiní vyloučení jeho trestní odpovědnosti. Otázka stavů nalézajících se mezi dvěma zmíněnými extrémy pak náleží dle jeho názoru vědám neprávním a možnosti zmírnění trestu či vyloučení trestní odpovědnosti v těchto případech nejsou možné. Tyto stavy by šlo zohlednit pouze při úvahách o vhodnosti doplnění či nahrazení trestu ochrannými či

²⁶ RÁLIŠ, Antonín. *Studie o přičetnosti*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1931. s. 23 – 56.

²⁷ MÍŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrad, 1920. s. 32.

léčebnými opatřeními, kteroužto otázku však chápe ve své době jako otázku kriminálně politickou, nikoli pak právní.²⁸

Shodně s Kallabem se o zmenšené přičetnosti vyjadřuje i Solnař. Doplnuje pak, že správný přístup k tomuto stavu zavádí ZTSM. Ten volí místo snižování trestu úměrně míře snížení rozpoznávací a volní schopnosti pachatele náhradu trestu či jeho doplnění léčebnými nebo výchovnými opatřeními. Dle ZT je však možné chápat takový stav stále pouze jako okolnost polehčující ve smyslu § 46 ZT.²⁹

Trestní právo po vzniku Československa

Je všeobecně známým faktem, že Československo prostřednictvím recepční normy³⁰ prozatímně uchovalo v platnosti všechny dosavadní říšské a zemské zákony a nařízení. Je tedy zřejmé, že se totéž týkalo i kodexu trestněprávního. ZT v jeho tehdejší znění tedy platil na území Československa, které dříve náleželo Rakousku. Místní působnost ZT byla vztažena nově na území, která k Československu byla připojena, například se jednalo o Hlučínsko, Vitorazsko a Valticko. Zároveň je dobré připomenout, že na Slovensku a v Podkarpatské Rusi platil dle recepční normy nadále trestní zákon uherský z roku 1878.³¹ Nové zákony trestněprávního charakteru však již byly vydávány s platností pro celé území tehdejšího Československa. Jedním z nejzásadnějších potom byl ZTSM, který již velmi dobře reflektoval aktuální poznatky právní vědy.

Zůstává s podivem, že ona prozatímní platnost ZT vydržela až do roku 1950. Důvod k tomu spatřuji především ve složitosti a náročnosti přípravy nového trestního zákona, která logicky brzdila jakékoli touhy odborné veřejnosti po úpravě nové a aktuální.

Po té volali již autoři z počátku samostatné existence Československa.³² Postupem času nabýval na důležitosti rozpor mezi úpravou zákonnou a názory právní vědy. ZT nedostatek přičetnosti zohledňoval toliko v důsledku vyloučení zlého úmyslu, tedy odpovědnosti pouze za zločiny. Proti tomu Miříčka, Kallab a další přičetnost chápali jako nutnou podmínku trestní odpovědnosti za jakýkoli trestný čin, tedy i přečin či přestupek. To dobře ilustruje fakt, že zákoník i navzdory četným novelizacím nestačil již pro potřeby moderní doby a neodpovídal poznatkům lékařským, ani vývoji v oblasti právní vědy.

²⁸ KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 44.

²⁹ SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 73.

³⁰ Zákon ze dne 28. října 1918, číslo 11 Sbírky zákonů a nařízení, o zřízení samostatného státu československého

³¹ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrad, 1920. s. 4.

³² Srov. KALLAB, Jaroslav, HERRNRITT, Vilém. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Československý kompas, 1927. s. V.

Od šedesátých let devatenáctého století bylo připraveno postupně několik osnov nového trestního zákona po vzoru úpravy německé. Tyto snahy pak vyvrcholily přijetím nové verze trestního kodexu plénem panské sněmovny říšské rady v roce 1913. K jejímu uzákonění však vlivem válečných událostí nedošlo.³³

V samostatném Československu potom tiskem vyšly návrhy obecné části (1921) a obecné i zvláštní části (1926 a 1937) nového trestního zákona. Ani jedna však nebyla uzákoněna. Právní předpisy z doby nesvobody (od 30. září 1938 do 4. května 1945) byly vyloučeny z užívání ústavním dekretem prezidenta republiky č. 11 Úř. věst. čsl. ze dne 3. srpna 1944, o obnovení právního pořádku. Díky tomu byl československý právní řád očištěn od norem německých a protektorátních. Posléze započaly přípravy na vytvoření aktuální trestněprávní normy, která by platila již na celém území státu.³⁴

1.6 Trestní zákon z roku 1950

V roce 1950 byl konečně přijat zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon. Ten po téměř sto letech nahradil úpravu ZT, která již nestačila požadavkům moderní doby.

„Kdo pro duševní poruchu nemohl v době činu rozpoznat, že jeho jednání je pro společnost nebezpečné, nebo ovládat své jednání, není za takový čin trestně odpovědný.“³⁵

Znění nového trestního zákona již plně zdůrazňuje, že příčinou stavu nepřičetnosti je pouze duševní porucha, a vymezuje pojmy rozpoznávací a ovládací schopnosti. Jasně potom odděluje nedostatečný věk a nepřičetnost jako dva přímo nesouvisející pojmy.

Z obecného hlediska trestní zákon zavádí materiální znak nebezpečnosti pro společnost vedle již tradičního formálního znaku reprezentovaného skutkovou podstatou trestného činu.

1.7 Trestní zákon z roku 1961

Trestní zákon z roku 1950 byl účinný sotva deset let, když zákonodárce usoudil, že je třeba oblast trestního práva znovu rekodifikovat. Proto dne 29. listopadu 1961 přijal nový trestní zákon č. 140/1961 Sb., který v České republice ve znění pozdějších předpisů vydržel v účinnosti až do 31. prosince 2009, aby ho nahradila úprava dnešní. Na Slovensku byl nahrazen již k 1. lednu 2006 zákonem č. 300/2005 Z. z.

Rovněž vznik nového trestněprávního kodexu byl ovlivněn politickou situací, která panovala na území Československa. Úprava v oblasti trestního práva i v ostatních právních

³³ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrad, 1920. s. 7.

³⁴ SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníků věd právních a státních, 1947. s. 26 – 27.

³⁵ § 11 zákona č. 85/1950 Sb., trestní zákon, ve znění účinném k 1. srpnu 1950.

odvětvích byla do značné míry přizpůsobena ideálům a zájmům vládnoucího komunistického režimu. Je zde patrná inspirace právem sovětským a v nauce se objevují nové pojmy související s politickým režimem (např. třídní podstata trestního práva, socialistická kázeň, zásady proletářského internacionalismu a sociálního vlastenectví). S těmito termíny se potom setkáváme i v učebnicích trestního práva, jejichž vydání podléhalo schválení ministerstva školství a kultury.³⁶

Zákonná úprava

Trestní zákon zná pouze kategorii trestný čin a problematiku méně závažných jednání ponechává úpravě zákonů č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech (provinění) a zákona č. 60/1961 Sb., o přestupcích. V roce 1969 potom úpravu provinění nahrazuje zákon č. 150/1969 Sb., o přečinech.

„Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho nebezpečnost pro společnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný.“³⁷

Znění tohoto ustanovení v globále odpovídá znění předchozího trestního kodexu. Odlišuje se jen v drobných rozdílech ve formulaci. Trestní zákon z roku 1950 požadoval neschopnost pachatele rozpoznat, že je jeho jednání pro společnost nebezpečné. Novější kodex potom požadoval jeho neschopnost rozpoznat nebezpečnost činu pro společnost. To může evokovat domněnku, že nová úprava požadovala neschopnost přesnějšího určení míry nebezpečnosti jednání. Proto by pak za nepřičetnost bylo považováno více stavů, neboť i ty méně závažné by mohly zapříčinit u pachatele ztrátu této kvalifikované rozpoznávací schopnosti.

Tato úvaha se však i ve světle dobové právní vědy jeví jako lichá a platí, že rozdílné formulace požadavku na schopnost rozpoznávací v těchto zákonných úpravách nakonec v praxi splývají. Po pachateli je požadována neschopnost rozpoznat, že je jeho čin společensky nebezpečný. Nikoli tedy do jaké míry tomu tak je.³⁸

Druhý odstavec ustanovení § 12 trestního zákona až do roku 1991 upravoval výjimku ze stavů, které mají být považovány za nepřičetnost. A to konkrétně pro případ, kdy se pachatel do stavu nepřičetnosti přivedl, byť i z nedbalosti, sám požitím alkoholického nápoje nebo omamného prostředku. V roce 1990 byl tento odstavec přeformulován, když byl termín

³⁶ Srov. SOLNAŘ, Vladimír a kol. *Československé trestní právo: svazek první, obecná část. 2.*, částečně přepracované vydání. Praha: Orbis, 1969. 318 s.

³⁷ § 12, odstavec 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění účinném k 1. lednu 1962.

³⁸ Srov. SOLNAŘ, Vladimír. *Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. s. 181 – 182.

„požitím alkoholického nápoje nebo omamného prostředku“ nahrazen formulací „vlivem návykové látky“.

Trestní zákon vůbec prošel v devadesátých letech mnohými úpravami v návaznosti na změnu politické situace v zemi. Ty pak pomohly k tomu, aby vydržel v účinnosti až do roku 2009.

Vymezení pojmu přičetnost právní vědou

Příčetností Solnař rozumí způsobilost být pachatelem trestného činu v závislosti na duševních schopnostech subjektu. Pro konstatování, že je pachatel přičetný, je potom třeba alespoň částečné zachování jedné ze schopností. Za příčinu nepřičetnosti potom zákon stanoví duševní poruchu, kterou může dle Solnaře být dočasná či trvalá duševní choroba, jiná nemoc či požití omamných prostředků. Autor rovněž zdůrazňuje, že je třeba, aby duševní porucha měla zmíněný vliv na rozpoznávací nebo ovládací schopnosti, samotná existence duševní poruchy pro shledání pachatele nepřičetným nepostačí.³⁹

Ustanovení o nepřičetnosti operuje v souvislosti s požadavkem na dostatek rozpoznávací schopnosti pachatele s pojmem nebezpečnosti činu pro společnost, kterýžto je typickým obrazem vlivu politické situace na trestní právo. „*Socialistické trestní právo, které je výrazem vůle pracující většiny, nepotřebuje zakrývat svou třídní podstatu a také ji nezakrývá. Proto zákon zdůrazňuje v § 3 nebezpečnost činu pro společnost, tedy materiální znak trestného činu.*“⁴⁰ V podobném světle tedy lze nazírat i úpravu § 12, který se zabývá nepřičetností. Ten tedy klade na mysl pachatele požadavek, aby si v době trestného činu uvědomoval nebezpečnost svého činu pro společnost, ve smyslu nebezpečnosti společnosti ovládané pracující třídou.

Zvláštní formou duševní poruchy potom je stav vyvolaný požitím alkoholu nebo jiné omamné látky. V takovém případě bude pachatel dle Solnaře trestně odpovědný v případě, že si zavinil stav nepřičetnosti výše zmíněným způsobem. Konkrétně mu hrozí odpovědnost za úmyslný trestný čin, opil-li se úmyslně s cílem spáchat takový čin. Za nedbalostní trestný čin bude odpovědný, spočívá-li pachatelova nedbalost výhradně či zčásti v tom, že se uvedl do stavu nepřičetnosti. Odlišně od současné nauky potom autor hodnotí situaci, kdy se zaviněně pachatel uvede do stavu nepřičetnosti a teprve v tomto stavu pak spáchá trestný čin. Ač rozhodnutí čin spáchat činí pachatel již nepřičetný, Solnař zastává v souvislosti s tehdejší úpravou trestního zákona názor, že tento čin má být trestný dle konkrétního ustanovení

³⁹ SOLNAŘ, Vladimír a kol. *Československé trestní právo: svazek první, obecná část. 2.*, částečně přepracované vydání. Praha: Orbis, 1969. s. 115 – 116.

⁴⁰ Tamtéž. s. 80.

zvláštní části, jako by nepřičetnosti nebylo. Vyhodnocení činu jako trestného činu opilství dle § 201 potom považuje autor za spíše výjimečné.⁴¹

S tímto názorem nemohu souhlasit a domnívám se, že je správnější současný přístup zahrnující posouzení skutku (vyjma případů *actio libera in causa*), který byl vykonán v zaviněné nepřičetnosti, zásadně jako trestného činu opilství dle § 360 TZ.

Problematiku nedostatečného věku již Solnař rozebírá v návaznosti na novou právní úpravu samostatně, jako další podmínku trestní odpovědnosti vedle přičetnosti pachatele. Hned v úvodu svého výkladu o ní však konstatuje, že důvodem oproštění osob mladších patnácti let od trestní odpovědnosti je presumovaný nedostatek jejich přičetnosti, respektive schopnosti rozpoznávací či ovládací.⁴²

Zmenšenou přičetností Solnař rozumí stav značného oslabení schopnosti ovládací či rozpoznávací. Ten dle § 32, odst. 1 trestního zákona nutí soud přihlédnout ke stavu pachatele při stanovení trestu a jeho výměry. Za splnění podmínek § 40, odst. 1 potom může vést i k mimořádnému snížení trestu pod dolní hranici stanovenou ve zvláštní části trestního zákona pro konkrétní trestný čin. Toto snížení je pak omezeno hranicí dle § 40, odst. 3 vyjma případů, kdy soud uzná v souladu s § 72, že za současného uložení ochranného léčení lze dosáhnout účelu trestu i trestem kratšího trvání. Nakonec dle § 25 trestního zákona lze od potrestání pachatele upustit úplně v případě, kdy zajistí nápravu pachatele a ochranu společnosti lépe samotné uložení ochranného léčení.⁴³

Je třeba zdůraznit, že tehdejší trestní kodex neobsahoval legální definici zmenšené přičetnosti. Pojem si tedy musela vyložit až praxe.

Úprava trestního zákona č. 140/1961 Sb. je téměř totožná s tou současnou. Drobným rozdílem je snad pouze posuzování rozpoznávací schopnosti pachatele ve vztahu k nebezpečnosti jeho činu pro společnost. Skutky spáchané v zaviněné nepřičetnosti byly pak častěji posuzovány jako trestný čin, za který by se jednání považovalo nepřičetnosti nebyvši, než jako trestný čin opilství.

Podrobnější srovnání úpravy institutů nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti dle zákona č. 140/1961 Sb. s dnešní úpravou provedu v jednotlivých částech kapitoly 3 Stávající právní úprava a její rozbor.

⁴¹ Tamtéž. s. 117 – 118.

⁴² Tamtéž. s. 114 – 115.

⁴³ Tamtéž. s. 118.

2 Vymezení pojmů

2.1 Nepříčetnost

Z pohledu právní vědy

Trestní zákoník uvádí ve svých ustanoveních poměrně rozmanité spektrum požadavků, které klade na jednání subjektu, aby bylo možné je považovat za trestný čin. Právní věda je nazývá znaky trestného činu. Jedním z nich je i příčetnost pachatele. Obsah tohoto pojmu zákon potom nijak nerozvádí, nýbrž stanoví pouze to, které stavy již jsou zmenšenou příčetností či nepříčetností. Příčetností tedy lze rozumět stavy odlišné od příčetnosti zmenšené a nepříčetnosti.

Co je obsahem pojmu příčetnost, vymezuje právní věda. Ta se v názoru na to vzácně shoduje jen s mírnými formulačními odlišnostmi. Například Jelínek ve své učebnici v návaznosti na dnes účinnou právní úpravu uvádí: „*Příčetností rozumíme způsobilost být pachatelem trestného činu, pokud závisí na duševních schopnostech pachatele.*“⁴⁴ Pro srovnání pak lze uvést například definici Miříčky z počátku dvacátého století, který tvrdí: „*Příčetnost je způsobilost býti subjektem trestného činu. Jejím předpokladem je takový psychický stav, který umožňuje člověku, aby chápal sociální význam (bezprávnost) svého jednání a aby se dle tohoto poznání řídil.*“⁴⁵

Na základě výše uvedeného lze uzavřít, že příčetnost je podmínkou trestní odpovědnosti, která souvisí s pachatelovými psychickými schopnostmi a možnostmi v době spáchání činu. V této vlastní parafrázi v minulosti vytvořených definic příčetnosti doplňuji oproti výše uvedenému časové určení. Domnívám se totiž, že tato konkretizace je nezbytná ve světle současné právní úpravy. Psychický vztah pachatele k jeho jednání je totiž vždy třeba posuzovat dle stavu, v jakém byl v době spáchání činu.

Nepříčetnost proti tomu je stavem, kdy pachatelova psychika absolutně nedosahuje míry požadované trestním zákoníkem, a to alespoň v určitém ohledu. Jeho jednání tedy není v daném okamžiku vedeno duševními schopnostmi, které jsou potřebné pro konstrukci trestnosti tohoto jednání. Nepříčetnost jako institut trestního práva tedy poskytuje výjimku z trestní odpovědnosti osobám, které z pohledu svých duševních poměrů zcela postrádají reálný náhled na situaci a její společenský kontext či nejsou schopny své jednání v závislosti být i na správném poznání kontrolovat v potřebné míře.

⁴⁴ JELÍNEK, Jiří. In JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2009. s. 185. Shodně např. SOLNAR, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. s. 66.

⁴⁵ MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všeherd, 1920. s. 27.

Existenci tohoto trestněprávního institutu lze dle mého názoru odůvodnit především chybějícím zájmem společnosti na trestání jedinců stížených takto závažnými duševními potížemi. Ten pak může být dán například neefektivitou trestání takových osob. U stavů trvalých či dlouhodobých je pak bezesporu vhodnější namísto trestu subjektu zajistit odpovídající odbornou pomoc. U přechodných postižení smyslů potom bude vhodnější prevence opakování těchto stavů než pouhá trestní represe.

Legální definice

Zákonodárce v § 26 TZ uvádí:

„Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný.“

První skutečností, která plyne z legální definice poskytnuté trestním zákoníkem, je fakt, že se zákonodárce vydal cestou negativního vymezení pojmu příčetnost. V tomto paragrafu pak uvedl podmínky, za nichž nemůže být pachatel trestně odpovědný. Pachatel se tedy nachází ve stavu nepřičetnosti tehdy, když jeho jednání (konání či opomenutí) má původ v psychickém rozpoložení odlišném od normálu.

Důvodem stavu nepřičetnosti pak je pouze duševní porucha, tedy zákonem definovaná forma změny psychického stavu. Existuje pak celá řada stavů mysli, které mají vliv na rozhodování a jednání člověka. § 123 TZ určuje, které z nich jsou relevantní pro posuzování změny příčetnosti z pohledu trestního práva. Přítomnost duševní poruchy u pachatele je tzv. biologickým kritériem nepřičetnosti.

Duševní porucha musí existovat v okamžiku spáchání činu. Nepostačí tedy, aby se pachatel rozhodl jednat nějakým způsobem v okamžiku, kdy je stížen duševní poruchou, a jednání samotné započal, pokračoval v něm a dokonal je již ve zcela běžném psychickém rozpoložení. Stejně tak se nebude jednat o nepřičetnost tam, kde duševní porucha nastoupí až po činu či v jeho důsledku.

Zákon nestanoví jiné požadavky stran trvání duševní poruchy. Z toho plyne, že je irelevantní, zda jde o stavy mysli krátkodobé (epileptický záchvat), střednědobé (intoxikace) či dlouhodobé (mentální retardace).

Ze zákonné definice dále plyne, že ona duševní porucha se musí u pachatele nacházet v jakési kvalifikované formě. Tu pak zákonodárce spatřuje ve vlivu, který na člověka tato porucha musí mít, aby bylo možné u něj spatřovat stav nepřičetnosti. Musí se jednat o vliv na schopnost rozpoznat protiprávnost činu či ovládat své jednání, který musí být bezprostřední a výhradní. Ztráta schopnosti ovládací či rozpoznávací musí být vyvolána duševní poruchou přímo a ta musí být přinejmenším hlavním jejím důvodem. Schopnost duševní poruchy

působit na pachatele výše zmíněným způsobem je tzv. psychologickým kritériem nepřičetnosti.

U pachatele činu musela nastat situace, kdy nemohl vládnout alespoň jednou ze zmíněných schopností zcela, lhostejno už, jak byla ovlivněna schopnost druhá. To plyne z alternativní formulace v definici obsažené. Rovněž tedy nepostačí, aby byla jedna či obě schopnosti vymizelé z větší části či téměř úplně. Požadavek zákona je v tomto zcela jasný, nelze tedy pro naplnění kritérií nepřičetnosti nahradit stoprocentní vymizení jedné schopnosti žádným součtem dílčích vymizení obou z nich, byť by tento součet čistě teoreticky mohl být roven i 198 procentům.

Důsledkem stavu nepřičetnosti pak je vyloučení trestní odpovědnosti pachatele za předmětný čin. Ten pak lze z hlediska teorie považovat za čin jinak trestný, kterému pro trestnost chybí právě znak přičetnosti pachatele. Není však pravdou, že by pachatele jednajícího ve stavu nepřičetnosti nebylo možné vůbec postihnout trestněprávní sankcí. TZ totiž v § 99, odst. 1 ukládá soudu povinnost uložit pachateli, který spáchal čin jinak trestný ve stavu nepřičetnosti, ochranné léčení. A to v případě, kdy pobyt pachatele na svobodě je nebezpečný. Pro ukládání této sankce potom budou platit obecná pravidla ukládání ochranného léčení s tím, že soud přihlédně při volbě její formy k míře zmíněné nebezpečnosti pachatele pro společnost.⁴⁶

Zcela zvláštním případem je nepřičetnost zaviněná samotným pachatelem. Ta má dle TZ dvě konsekvence. První je odpovědnost pachatele za trestný čin opilství dle § 360, odst. 1 TZ. Ten se užije tehdy, když pachatel zaviněně požije či si aplikuje návykovou látku, čímž si přivodí stav nepřičetnosti, ve kterém se dopustí činu jinak trestného. Druhou možností je potom *actio libera in causa* dle § 360, odst. 2 TZ. Nepřičetností zaviněnou se až na výjimky v této práci zabývat nebudu, neboť se jedná o téma, které by samo vystačilo na práci i daleko většího rozsahu.

Už Ráliš nabízel dvě možnosti, jak lze upravit problematiku nepřičetnosti. První možností je výčet poruch, který volily historické právní předpisy s tím, že již samotným uvedením konkrétního stavu myslí ve výčtu zákonodárce sděluje, že je to stav způsobilý zapříčinit nepřičetnost. Druhou možností je potom vymezení stavů otevřeným pojmem, kdy však vzniká nutnost specifikovat požadovaný vliv těchto poruch na psychiku jedince.⁴⁷

⁴⁶ Srov. ŠÁMAL, Pavel. K úpravě ochranného léčení v trestním zákoníku. *Trestněprávní revue*, 2010, roč. 9, č. 4, s. 99 – 106.

⁴⁷ Srov. RÁLIŠ, Antonín. *Studie o přičetnosti*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1931. s. 23 – 56.

Zákonodárce se při tvorbě TZ se vydal cestou, která zahrnuje prvky obou zmíněných variant. Využil otevřeného pojmu duševní porucha (biologického kritéria) v kombinaci s požadovaným vlivem tohoto stavu na schopnost ovládací či rozpoznávací. Zároveň ale považoval za nutné otevřený pojem duševní porucha specifikovat v § 123 TZ.

2.2 Zmenšená přičetnost

Z pohledu právní vědy

Ustanovení o nepřičetnosti stavy, které mají za následek absolutní absenci schopnosti ovládací či rozpoznávací, osvobozuje od trestní odpovědnosti. Nelze než souhlasit s tím, že v moderní společnosti a za současného stavu medicínského poznání je to postup správný. Nemůžeme totiž spravedlivě požadovat, aby byl podroben trestním sankcím člověk, který spáchání trestného činu nemohl ovlivnit svou vůlí či si neuvědomoval jeho význam.

Existuje však celá řada stavů mysli, při nichž jsou předmětné schopnosti pachatele ovlivněny v míře, která nedosahuje stupně naprostého znemožnění vládnout svým jednáním či porozumět jeho významu. V těchto situacích můžeme mluvit o zmenšené přičetnosti pachatele. Ta se potom může vyskytovat v různé míře. Spadají sem nepatrná snížení pachatelových schopností, ale rovněž stavy hraničící s nepřičetností. Nejzávažnějšími pak budou ty, kdy je zásadně snížena schopnost ovládací i rozpoznávací, ale ani u jedné nejde o její absolutní nedostatek.

K popsáním stavům zmenšené přičetnosti se zákonodárce může postavit různě. Prvním přístupem je důsledné oddělení stavu přičetnosti a nepřičetnosti, které znamená popření jakéhokoli mezistupně mezi nimi.⁴⁸ Druhým pak je možnost i tyto stavy zohlednit. V tom případě pak je dilematem druh onoho zohlednění.

Naskýtá se možnost snížit pachatelům zmenšeně přičetným trest úměrně závažnosti stavu, ve kterém se nacházeli v době činu. Tuto variantu volily historické právní předpisy. S rozvojem humanismu se potom prosadil přístup, který volí i současné platné právo. Jedná se o zohlednění stavu zmenšené přičetnosti v možnosti uložení pro konkrétní pachatele vhodnějších typů sankcí. Současná právní úprava tedy vytváří soubor alternativních variant přístupu k pachatelům stíženým v době činu zmenšenou přičetností.

Je vhodné upozornit již na tomto místě, že toto dobrodiní není poskytováno paušálně všem zmenšeně přičetným v obecném smyslu, ale jen těm, u nichž míra zmenšení dosáhla alespoň zákonem stanovené nejnižší míry.

⁴⁸ Srov. KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 44.

Legální definice

§ 27 TZ definuje zmenšenou přičetnost takto:

„Kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu měl podstatně sníženou schopnost rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, je zmenšeně přičetný.“

Definice zmenšené přičetnosti v mnohém odpovídá definici pojmu nepřičetnost. Ve shodných rysech tedy odkazují na výše uvedený výklad a na tomto místě pojednávám pouze o odlišnostech zákonných vymezení obou pojmů.

U zmenšené přičetnosti se namísto naprosté absence schopnosti rozpoznávací či ovládací vyžaduje jejich podstatné snížení. To však není zákonem stanoveno ani určitou mírou, ani tolerancí či rozpětím. V praxi tedy bude na soudu, aby si pojem vyložil. Tato možnost je dle mého názoru správná a podtrhuje ji i role zmenšené přičetnosti v trestním právu. Ta totiž nemá pouze jeden obligatorní důsledek, jako tomu v zásadě je u nepřičetnosti, ale je užívána odlišně v různých konsekvencích. Tomu by její striktnější vymezení do značné míry bránilo. Podstatnost tohoto snížení tedy bude jen jakýmsi výchozím kritériem. Při rozhodování soudu o případné aplikaci jednotlivých možných následků stavu zmenšené přičetnosti bude pak doplněno dalšími legálními požadavky a především uvážením soudu.

Institut zmenšené přičetnosti se uplatní zejména v problematice ukládání trestů. § 27 TZ sám se pak omezuje pouze na stanovení podmínek zmenšené přičetnosti a důsledky tohoto stavu se zabývají další zákonná ustanovení. O důsledcích stavu zmenšené přičetnosti pojednám podrobněji v kapitole 3.2 Stav zmenšené přičetnosti a jeho důsledky.

3 Úvahy de lege lata

3.1 Příčetnost jako znak skutkové podstaty

Problémem se zdá být přesné zařazení institutu z pohledu právní vědy v rámci systému znaků trestného činu. Je nesporné i v historických publikacích, že je nepřičetnost institutem trestního práva, který se váže k psychickým vlastnostem a schopnostem pachatele a způsobuje dle současného stavu právní úpravy zásadně jeho plné osvobození od trestní odpovědnosti v konkrétní kauze. Již menší shoda panuje v tom, zda je stav příčetnosti znakem skutkové podstaty trestného činu či nikoli.

Jelínek řadí nepřičetnost spolu s věkem k obecným znakům trestného činu. Znaky skutkové podstaty vztahujícími se k pachateli pak rozumí pouze další požadavky na osobu pachatele uvedené ve zvláštní části TZ (konkrétní a speciální subjekt). Vychází přitom z úvahy, že existuje nejširší kategorie znaků trestného činu, kam spadají znaky skutkové podstaty a například i příčetnost a věk. Užší skupina znaků skutkové podstaty potom umožňuje odlišit jeden trestný čin dle zvláštní části TZ od jiného. Toto institut příčetnosti neumožňuje, a tudíž dle Jelínka znakem skutkové podstaty není.⁴⁹

Navážu-li na tuto úvahu, pak je nutné poznamenat, že obdobně tomu je i u subjektivní stránky trestného činu (zavinění). Její úpravu rovněž nalézáme v obecné části TZ a nelze o ní s úspěchem tvrdit, že odlišuje jeden trestný čin od druhého. Dalo by se tedy soudit, že požadavek na zavinění i příčetnost jsou znaky trestného činu, které jsou přítomny ve skutkových podstatách všech trestných činů uvedených ve zvláštní části, aniž by tyto nějakým způsobem od sebe odlišovaly. Úskalím tohoto připodobnění se však zdá být fakt, že zavinění u některých činů je požadováno ve formě úmyslu a jinde nedbalosti. Proti tomu kritérium příčetnosti (stejně tak i věku a individuální odpovědnosti) neumožňuje ani takovéto rozlišování trestných činů na skupiny a je přítomno u všech trestných činů (kromě opilství dle § 360 TZ) ve stejné formě.

Nejvyšší soud ve své rozhodovací praxi rovněž zaujímá stanovisko, že příčetnost spolu s věkem nepatří pod pojem skutková podstata, nýbrž se jedná o další znaky trestného činu, které nejsou schopny odlišovat jednotlivé trestné činy.⁵⁰

Domnívám se dále, že zákonem nedefinovaný pojem skutková podstata lze vymezit i širěji, a to dokonce až jako souhrn všech znaků jednání, které je trestným činem. Například

⁴⁹ JELÍNEK, Jiří. In JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2009. s. 180 – 200. Shodně např. STOČESOVÁ, Simona. In CHMELÍK, Jan a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Linde, 2009. s. 75.

⁵⁰ Srov. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. ledna 2010, sp. zn. 5 Tdo 31/2010.

Mířička skutkovou podstatou rozuměl soubor znaků u konkrétního činu nezávisle na tom, do kterých skupin se dle teorie mohou řadit.⁵¹ Podobný názor zastával i Kallab, když za znaky skutkové podstaty považoval znaky obecné (vymezené v obecné části zákona) i znaky zvláštní (odlišující trestný čin od jiných).⁵² Při stanovení takových podmínek by otázka, zda do skutkové podstaty přísluší zařadit i příčetnost, byla vyřešena opačně než dle Jelínka, a to tak, že by příčetnost byla jedním ze znaků skutkové podstaty.

Uzavřít však lze tvrzením, že názory teoretiků dřívějších období počítající s obecnějším vymezením pojmu skutková podstata jsou již právní teorií překonány. Obecně přijímaným názorem pak dnes je názor zastoupený Jelínkem a dalšími. Požadavek na příčetnost pachatele tedy je obecným znakem trestného činu, nelze jej však podřadit pod pojem skutková podstata. Fakt, že výklad o tomto institutu bývá v učebnicích zařazován k problematice pachatele trestného činu jako jedné z podoblastí znaků skutkové podstaty, je pak jen důsledkem blízkosti těchto témat. A jako takový nemůže vést k závěru, že je příčetnost znakem skutkové podstaty.

3.2 Stav zmenšené příčetnosti a jeho důsledky

Jak již jsem uvedl výše, stav zmenšené příčetnosti v moderním trestním právu není polehčující okolností, tedy důvodem ke snížení trestněprávní sankce. Je však důvodem ke zvláštnímu přístupu k osobě pachatele. V době spáchání činu totiž u něj kromě psychiky působily na jeho jednání i na pachateli nezávislé faktory.

Současná právní úprava na rozdíl od té předchozí obsahuje legální definici pojmu zmenšená příčetnost. Ustanovení § 27 TZ tento stav pouze definuje, aniž by stanovilo důsledky z něj plynoucí. V následujícím výkladu se pokusím tyto konsekvence stavu zmenšené příčetnosti popsat.

§ 40, odst. 1 TZ se ještě vzdáleně drží konstrukce zmenšené příčetnosti jako polehčující okolnosti. Stanoví, že u zmenšeně příčetného pachatele, který si tento stav nepřivodil vlivem návykové látky (ani z nedbalosti), musí soud přihlídnout k tomuto faktu při stanovení druhu trestu a jeho výměry.

§ 40, odst. 2 TZ potom dává soudu možnost u pachatele popsaného výše snížit trest až pod dolní hranici stanovenou zákonem, a to bez omezení. To však pouze za současného uložení ochranného léčení dle § 99 TZ, přičemž soud musí mít za to, že bude dosaženo nápravy pachatele. TZ dále soudu poskytuje možnost dle § 47 upustit od potrestání takového

⁵¹ Srov. MÍŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrad, 1920. s. 24.

⁵² Srov. KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 30 – 33.

pachatele za současného uložení ochranného léčení či zabezpečovací detence dle § 100 TZ, pokud ochranné léčení nepostačí.

Všechny uvedené případy pak vycházejí z přesvědčení zákonodárce, že je nutné osobám, které jednaly ve stavu zmenšené přičetnosti, poskytnout adekvátní péči namísto pouhého snížení trestní sazby.

Podstatné snížení schopnosti ovládací či rozpoznávací

Soudní praxe se rovněž bude muset vypořádat s výkladem neurčitého právního pojmu podstatné snížení ovládací či rozpoznávací schopnosti. Z jazykového rozboru lze vyvodit, že postačí snížení alespoň jedné ze schopností. Co ale již bude možné považovat za snížení podstatné? Při úvaze o tom bude soud vázán především vhodností aplikace příslušného zvýhodnění v konkrétní kauze. Je tedy nutným následkem použití neurčitého pojmu různý požadavek na míru snížení schopností u různých variant přístupu k pachateli skutku. Bude pak výhradně rolí soudu zhodnotit na základě znaleckého posudku a dalších důkazů, který z prostředků zákonem poskytnutých bude využit v zájmu ochrany společnosti i subjektu trestného činu v konkrétním případě.

3.3 Rozpoznání protiprávnosti činu

TZ změnil definici nepřičetnosti proti předcházející právní úpravě jen v jednom ohledu. Rozpoznávací schopnost je nově posuzována ve vztahu k protiprávnosti předmětného skutku. Byla tak nahrazena formulace předešlá, kdy u pachatele byla zkoumána schopnost rozpoznat nebezpečnost svého činu pro společnost.

Dřívější právní úprava operovala s pojmem nebezpečnosti pro společnost zejména proto, že byla celá (alespoň zpočátku) založena spíše na materiálním pojetí trestného činu. Na pachateli (aby bylo možné ho považovat za přičetného) se pak vyžadovalo povědomí o tom, že nebezpečnost jeho činu pro společnost dosahovala alespoň minimální hranice požadované u trestného činu trestním zákonem.⁵³

Výše zmíněnou úvahu Solnaře lze bez dalšího vztáhnout i na současnou právní úpravu v tom smyslu, že není na pachatele kladen požadavek uvědomovat si konkrétní míru protiprávnosti svého činu. Té by totiž pozbyl již při i málo závažných duševních potížích, případně by jí průměrný jedinec vůbec nedisponoval. Postačí tedy i z pohledu současné právní úpravy, aby pachateli jeho schopnosti dovolily rozpoznat, že se jedná o protiprávní čin vůbec.

⁵³ SOLNAŘ, Vladimír. *Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. s. 181 – 182.

Zbývá mi však posoudit, jaký vztah k sobě mají instituty protiprávnosti dle nové úpravy a nebezpečnosti pro společnost dle trestního zákona z roku 1961, ke kterým je a byla schopnost rozpoznávací vztahována.

Nebezpečnost pro společnost dle Solnaře lze charakterizovat jako způsobilost předmětného jednání poškodit zájmy společnosti bez ohledu na to, zda k jejich poškození skutečně dojde a v jaké míře tomu tak bude. Za zájmy společnosti potom autor označuje široké spektrum hodnot a z jeho výkladu je patrné, že na jejich výčtu v dobové nauce nepanovala shoda.⁵⁴ Na míru nebezpečnosti pro společnost šlo dle § 3, odst. 4 tehdy platného trestního zákona usuzovat zejména dle významu činem dotčeného chráněného zájmu a z dalších okolností zde uvedených. Zákonodárce pak v § 3, odst. 2 trestního zákona pro trestný čin požadoval obecně míru větší než nepatrnou. Proto pachatel příčetný musel mít dle tehdejší úpravy zachovánu alespoň částečně schopnost rozpoznat, že jím spáchaný čin měl pro společnost nebezpečnost větší než nepatrnou.

Dle Kratochvíla se v případě schopnosti rozpoznávací v pojetí nového trestního zákoníku jedná minimálně o protiprávnost ve smyslu trestního práva hmotného jako celku. Autor dále zastává názor, že změna ve formulaci definice nepřičetnosti souvisí s přechodem k formálnímu pojetí trestného činu, a to s odkazem na důvodovou zprávu.⁵⁵ Ta uvádí: „*Osnova stíhá jen taková společensky škodlivá jednání, jejichž protiprávnost musí být pachateli zjevná, a proto se zásadně nemůže omlouvat tím, že zákon nezná nebo že si jej nesprávně vykládal (výjimky stanoví jen § 19 o právním omylu).*“⁵⁶

Jelínek chápe protiprávnost ještě šířeji, a to jako rozpor s právním řádem vůbec.⁵⁷ Šámal s odkazem na Solnařovu učebnici z roku 1972 zastává tentýž názor, přičemž v praxi se dle něj bude jednat především o porušení norem mimotrestních. Schopnost rozpoznat protiprávnost činu potom závisí v pachatelově uvědomění si, jaké společenské následky a dopady může jeho čin mít. Tuto schopnost potom soud zkoumá ve vztahu ke konkrétnímu činu pachatelem spáchanému, nikoli obecně.⁵⁸ Nezajímá nás tedy do jaké míry je subjekt schopen rozpoznat dobro a zlo, respektive čin protiprávný od právem povoleného. Z pohledu příčetnosti

⁵⁴ SOLNAŘ, Vladimír. *Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. s. 64 – 66.

⁵⁵ KRATOCHVÍL, Vladimír. Vybrané problémy obecné části návrhu trestního zákoníku ČR 2007 z hlediska obhajoby (2. část). *Bulletin advokacie*, 2008, č. 6, s. 19 – 20.

⁵⁶ *Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku (zák. č. 40/2009 Sb.) - Část první. Obecná část, hlava II. - poslední stav textu*. Systém ASPI, stav ke dni 1. 2. 2011.

⁵⁷ JELÍNEK, Jiří. In JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2009. s. 115.

⁵⁸ ŠÁMAL, Pavel. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 304 (§ 26 TZ).

pachatele je třeba posoudit, zda mohl v době spáchání činu rozpoznat, že je protiprávní tento jím páchaný skutek.

Současná úprava je dle mého názoru v porovnání s předchozí o něco obecnější, když požaduje schopnost pouhého rozpoznání, že se jedná o čin protiprávní. Proti tomu úprava minulá kladla na pachatelovu rozpoznávací schopnost mírně přesnější požadavek určení míry společenské nebezpečnosti činu. Tedy nejen fakt, že je čin společensky nebezpečný, nýbrž i že je jeho nebezpečnost pro společnost větší než nepatrná.

Uzavírám, že změna ve formulaci definice nepřičetnosti nebude mít dle mého názoru při výkladu tohoto pojmu zásadní význam. Dále lze dát za pravdu výše uvedeným autorům v tom, že odlišnost definice nepřičetnosti v TZ od úpravy předchozí nepramení z úmyslu zákonodárce upravit tento institut jinak. Vychází především z formálního pojetí trestného činu, s nímž je materiální znak nebezpečnosti pro společnost neslučitelný.

4 Duševní porucha

4.1 Definice duševní poruchy v trestním zákoníku

TZ nově obsahuje v § 123 definici duševní poruchy, která zní:

„Duševní poruchou se rozumí mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka.“

Zákonodárce se na rozdíl od předchozí právní úpravy rozhodl, že vymezí přímo v textu zákona i pojem duševní porucha. Tím otevřel poměrně rozsáhlé pole pro extenzivní výklad tohoto pojmu. Zejména poslední kategorie činů z § 123 TZ pouze demonstrativní výčet stavů, které lze za duševní poruchu považovat.

Zároveň je nutné uvažovat, zda by bylo možné při interpretaci § 123 TZ použít analogii. Rozšíření výčtu typů duševních poruch by mělo za následek zajisté i možnost dovolávat se změněné přičetnosti pro větší počet obviněných. Aplikace institutu nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti pak je zcela očividně ve prospěch domnělého pachatele, a jako taková tedy nesmí být považována za v trestním právu zakázanou analogii v neprospěch obviněného. Z toho lze vyvodit závěr, že přes poskytnutý výčet stavů, jež mohou být duševní poruchou, má stále soud⁵⁹ otevřené pole pro doplnění tohoto zákonného rámce o další stavy prostřednictvím analogie. Je však nutno připomenout, že toto rozšíření musí být důvodné, souladné se smyslem trestního zákoníku a vždy musí být náležitě odůvodněno.

Analogie by velmi podobně šlo použít i v případě důsledně taxativního výčtu. Jediná změna by pak byla v tom, že by tato možnost soudy byla pravděpodobně méně využívána než v situaci, kdy k tomu zákonná úprava přímo vybízí. Tento fakt je však sporný, neboť otevřenost poslední kategorie zákonné definice je příčinou dalšího problému, kterým může být nejasná hranice mezi extenzivním výkladem a analogií. Tento problém by však vystoupil do popředí spíše tehdy, když by se jednalo o spor, zda jde o extenzivní výklad či analogii zakázanou. V našem případě pak může být relativně lhostejné, zda soud dojde k závěru, že předmětný stav je duševní poruchou, na základě analogie či extenzivního výkladu legální definice.

S ohledem na výše uvedené se domnívám, že role ustanovení § 123 TZ je velmi nejasná. V případě jakéhokoli taxativního výčtu poruch zde vždy zůstane prostor pro analogii ve prospěch pachatele činu. Při demonstrativním výčtu poruch potom bude možné kromě

⁵⁹ Tam, kde to neodporuje trestněprávním předpisům, lze za pojem *soud* užitý v textu této diplomové práce dosadit širší pojem *orgán činný v trestním řízení*.

analogie využít širšího extenzivního výkladu. Soudu tudíž uvedení definice v TZ může v praxi posloužit maximálně jako vodítko, kterým směrem se vydat při úvahách o tom, zda se v konkrétní kauze jedná o duševní poruchu.

Argumentem pro vypuštění definice pojmu duševní porucha z TZ je i fakt, že předchozí právní úprava jej neobsahovala a obešla se bez něj bez větších aplikačních problémů.

V případě absence legální definice tohoto pojmu by vystoupilo ještě více do popředí kritérium psychologické. Duševní poruchou by potom mohl být v podstatě jakýkoli stav mysli dle úvahy soudu a otázku, zda se jedná o změněnou přičetnost, by rozhodovalo naplnění požadavku kritéria psychologického. Tuto možnost zmiňuje i Válková s odkazem na úpravu švédského trestního kodexu z roku 1992.⁶⁰

Pro tuto variantu svědčí i argument, že lze jen těžko nalézt stav mysli, který by nespadal pod dnešní definici duševní poruchy uvedenou v § 123 TZ, přesto by však splňoval kritérium psychologické. Například nikoli těžká duševní nebo sexuální odchylka jen stěží vyvolá být jen podstatné snížení některé z předmětných schopností pachatele. V opačném provedení to naopak bude běžné a TZ počítá s tím, že pod pojem duševní porucha zařazené stavy budou následně filtrovány psychologickým kritériem.

Důvod k uvedení legální definice pojmu duševní porucha lze spatřovat v zájmu zákonodárce na celkově větší kazuističnosti nového trestního zákoníku, kterou demonstruje i poměrně obsáhlá hlava VIII. první části TZ. Tu pak doprovází u pojmu duševní porucha i zřejmý zájem na tom, aby byl prezentován vývoj v lékařských poznacích. Ten dospěl do stavu, kdy pod obecný pojem duševní poruchy spadají i další stavy v § 123 TZ zmíněné. Přijetí takto podrobné zákonné definice pak má na tento fakt upozornit, aby byl zdůrazněn záměr zákonodárce přiznat stav změněné přičetnosti i širšímu spektru případů, než jen těm, které jsou obecně pod pojmem duševní porucha chápány.⁶¹

Tato má tvrzení pak podtrhuje otevřenost tohoto vykládacího ustanovení. Ta je ukryta v pojmu jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka, který dává soudu rozsáhlý prostor, aby v závislosti na znaleckém posudku a provedeném dokazování posoudil jako duševní poruchu ve smyslu ustanovení § 123 TZ i další stavy změněné mysli.

Definici poskytnutou v tomto ustanovení je pak nutné odlišovat od definic stejného pojmu předložených ostatními vědními obory. Ty pochopitelně budou relevantní právě

⁶⁰ Srov. VÁLKOVÁ, Helena. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 1182 (§ 123 TZ).

⁶¹ *Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku (zák. č. 40/2009 Sb.) - Část první. Obecná část, hlava VIII. - poslední stav textu*. Systém ASPI, stav ke dni 1. 2. 2011.

v těchto oblastech lidského bádání, ovšem ve vztahu k trestnímu právu jsou bezpředmětné, neboť to si definici pojmu nově podává pro účely trestního řízení samo. To je asi největší rozdíl oproti předchozí právní úpravě, kdy zákonnému termínu duševní porucha dávala obsah až judikatura. Zprostředkovaně tedy mohl být pojem v podstatě definován psychiatry jako soudními znalci.

Jak jsem již uvedl výše, zákonodárce požaduje, aby u nepříčetné osoby existovala v době spáchání činu duševní porucha. Sám pak poskytuje jejich legální dělení do pěti skupin, a to na poruchy mající původ v duševní nemoci, hluboké poruchy vědomí, mentální retardace, těžké asociální poruchy osobnosti a jiné těžké duševní nebo sexuální odchylky.

Dle mého názoru zákonodárce poskytl definici duševní poruchy přímo v trestním zákoníku i proto, aby byla zdůrazněna pravomoc soudu posoudit právní otázku změněné příčetnosti a aby tato otázka právní nebyla předmětem posudku znalce. Pouze soud má rozhodnout, zda se v konkrétním případě jedná o stav, který spadá do jedné z pěti skupin duševních poruch v zákoně uvedených. V dalších kapitolách v zájmu širšího pohledu na problematiku duševních poruch nastíním jejich dělení neprávními vědami a možnost slučitelnosti tohoto dělení se zákonnou definicí.

Kdybychom však připustili názor, že legální pojmy lze vysvětlit prostřednictvím definic psychologických, vedlo by to nutně k závěru, že právní otázky mohou řešit znalci. Dokonce by to zcela popíralo existenci § 123 TZ, kterého by v takovém případě nebylo potřeba. Jeho smysl s ohledem na předchozí výklad spatřuji totiž právě ve snaze odlišit dělení psychologické a zákonné s cílem umožnit soudům volnost při posuzování právních otázek.

Válková uvádí, že trestní zákoník při vymezení pojmu duševní porucha, jakožto biologického kritéria změněné příčetnosti, vychází z trestněprávně relevantního obsahu pojmu a zároveň ze současného stavu medicínsko-psychiatrického poznání. „*Používá terminologie mezinárodně uznávaného, diagnostického klasifikačního systému ICD-10 (Mezinárodní klasifikace nemocí v 10. revizi – 10th Revision of the International Classification of Diseases), případně pracuje i s pojmy a obsahy převzatými z manuálu vyvinutého Americkou psychiatrickou společností (APA), známého pod názvem DSM-IV-TR.*“⁶²

Z výše uvedeného lze uzavřít, že zákonodárce postupoval při tvorbě zákonné definice s největší možnou pečlivostí a v souladu s posledním vývojem v této problematice.

⁶² VÁLKOVÁ, Helena. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 1181 (§ 123 TZ).

4.2 Duševní porucha z pohledu psychologie

Psychologie je nelékařský vědní obor, který se zabývá zkoumáním prožívání a chování člověka. Z původně celistvého oboru psychologie se s novými oblastmi zkoumání při procesu diferenciaci oddělovaly různé psychologické disciplíny.⁶³ Jednou z nich je pak i psychopatologie, která zkoumá příznaky jednotlivých duševních poruch definovaných speciální psychiatrií.

Pro třídění duševních poruch z pohledu psychologie existuje více kritérií, jako jsou například jejich stálost, mechanismus jejich vzniku aj. Já považuji za nejvhodnější pro přehlednost členit poruchy na základě tradičního dělení, a to dle složky psychiky jedince, kterou postihují. Toto členění konečně přejímá i speciální psychologická disciplína psychopatologie. Psychologické vědy potom pod pojmem duševní porucha shodně rozumí příznaky poruchy psychiky a pro jejich třídění využívají katalogizace právě na základě kritéria složky mysli, kterou postihují.

Poruchy vědomí

Tato skupina poruch má své vnitřní členění, a to na poruchy kvantitativní a kvalitativní.

Kvantitativní poruchy vědomí se projevují tzv. zastřeným vědomím a mohou se vyskytovat v různé míře. Nejmírnější podobou je lehká ospalost, středně závažnou pak sopor a tou nejzávažnější hluboké bezvědomí (koma). U všech těchto poruch je u jedince oslabena bdělost, stává se nepozorným a unaveným.⁶⁴

Kvalitativní poruchy jsou pak typické zachováním plného vědomí, které však je zakalené či pozměněné oproti běžnému stavu. Tento stav vede k neschopnosti subjektu uvědomit si vazby mezi svou individualitou a okolním světem. Subjekt je zmatený, což vede k momentální neschopnosti identifikovat sama sebe v čase a prostoru. Typickým takovým stavem pak je delirium nebo mráкотný stav, které zároveň působí i na složky vnímání, myšlení, emotivity a chování.⁶⁵

Raboch k poruchám vědomí řadí i hypnózu, když tvrdí, že je změnou vědomí, která je navozená uměle. Hypnabilní osoba v tomto stavu nemá přímý kontakt s vnějším světem. Velký vliv na ni má osoba hypnotizéra, která je jediným spojením mezi myslí subjektu a

⁶³ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*. 2. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. s. 9.

⁶⁴ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 24 – 25.

⁶⁵ Tamtéž. s. 25 – 26.

okolím a která může přimět zhypnotizovaného k nejrůznějším činnostem. Přitom je vědomí subjektu v tu chvíli obluzeno a nedokáže jednání přiřadit smysl.⁶⁶

Pachatel stížený poruchou vnímání tedy nechápe význam svého jednání (kvalitativní poruchy), nebo si své jednání v různé míře neuvědomuje. Poruchy tohoto typu budou mít tedy vliv především na schopnost rozpoznávací, ale do jisté míry i na schopnost ovládací.

Poruchy myšlení

Myšlení je proces, při němž jedinec zpracovává vjemy a paměťové stopy. Jedná se o proces velmi složitý, na němž se účastní i další složky mysli včetně emocí. Je přímo ovlivněno intelektem subjektu.⁶⁷

Poruchy můžeme rovněž dělit na kvantitativní, kdy je změněno tempo myšlení, a kvalitativní, které ovlivňují jeho průběh. Do první skupiny řadíme myšlení zpomalené, kdy subjektu trvá zpracování podnětů déle, a zrychlené, při němž naopak jedinec nezvládá myšlenky třídít, ba mnohdy ani interpretovat pro jejich přetlak. Dále se mezi kvantitativní poruchy myšlení řadí i myšlení s omezenou hloubkou či šíří.⁶⁸

Kvalitativní poruchy potom mají vliv na neschopnost myšlenky uspořádat, směřovat či vůbec ovlivňovat. Jedná se například o myšlení autistické či magické.⁶⁹

Jedním z projevů poruch myšlení pak je blud, který je realitě neodpovídajícím a na chorobném podkladě vzniklým přesvědčením subjektu.⁷⁰ Rozdíl mezi bludem a halucinací pak spočívá v jeho původu. Halucinace vzniká při vnímání okolí, kdežto blud se utváří přímo v mysli postiženého při procesu myšlení.

Tato skupina poruch může pachatele ovlivnit v tom, že není schopen pochopit v různé míře samotné základy života ve společnosti, jimiž jsou i principy, na nichž je založen právní systém. Postiženému může zcela chybět hodnotový systém nebo může být uspořádán nevhodně. Především se tedy bude v případě těchto poruch jednat o vliv na schopnost rozpoznávací.

Poruchy vnímání

Vnímání je proces, při němž si subjekt vytváří prostřednictvím svých smyslů obraz reálného světa. Jeho poruchy pak způsobují, že mezi realitou a vjemem je zásadní rozdíl.

⁶⁶ RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 15.

⁶⁷ Tamtéž. s. 17.

⁶⁸ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 26 – 27.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 21.

Typickými zástupci této skupiny poruch pak jsou iluze pravé a nepravé či halucinace. Rozdíl mezi halucinacemi a iluzemi pak tkví v tom, zda je vjem založený na reálném podkladu. Chybí-li, je to halucinace. V případě, že skutečný objekt existuje, jedná se o iluzi. Nepravé iluze někdy nazýváme smyslové klamy. Jedinec si uvědomuje, že obraz poskytnutý smysly není správný, a koriguje jej. Závažnější jsou pravé iluze, kdy subjekt nechápe, že vnímaný fakt není skutečný, a není schopen jej korigovat.⁷¹

Poruchy vnímání tedy na pachatele působí tak, že špatně vyhodnocuje podněty ve vnějším světě a přikládá jim jiný smysl, než který reálně mají. Na základě toho jedná jinak, než by v dané situaci jednal za normálního stavu. Tyto poruchy tedy především ovlivňují schopnost rozpoznávací. Schopnost ovládací pak může snížit například přítomnost imperativních halucinací, které mohou přemoci vlastní vůli subjektu svou naléhavostí a přesvědčivostí.

Poruchy emotivity

Emoce jsou složkou mysli, která vyjadřuje citový vztah ke skutečným. Zároveň ovlivňují převážnou část ostatních složek psychiky jedince, pokud jsou přítomny.⁷² Lze je dělit na krátkodobé afekty a nálady, které trvají déle a představují náchylnost k afektům určitého typu. Dalším druhem emocí jsou potom vyšší city, kterými rozumíme emoční reakce nadosobní úrovně v oblasti etické, estetické, sociální a tvůrčí.⁷³

Poruchami emotivity pak mohou být patické afekty nebo patické nálady. Od běžného afektu se ten patický liší svou podstatně větší silou a skutečností, že při něm často dochází k výrazným oslabením vědomí. Patická nálada pak je specifická tím, že trvá déle než běžná nálada, je intenzivnější, v zásadě nezvratná a mívá vliv na jednání subjektu. Dalšími poruchami emotivity jsou například nejrůznější fobie, citová oploštělost či zvýšená nebo snížená afektivita. V oblasti vyšších citů může u některých jedinců nastat jejich snížení či dokonce úplná absence.⁷⁴

Poruchy emotivity mohou pachatelovo jednání vyprovokovat, zapříčinit tedy jeho příliš silnou reakci, nebo naopak způsobit reakci neobvykle mírnou vzhledem k nastalé situaci. V zásadě lze tedy shrnout, že mají vliv především na pachatelovu schopnost ovládat své jednání.

⁷¹ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 27 – 28.

⁷² RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 24.

⁷³ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 28 – 29.

⁷⁴ Tamtéž.

Poruchy jednání a vůle

Jednání a vůle se k sobě úzce váží a společně jsou ovlivňovány myšlením a emocemi jednice. Jednání je záměrná aktivita, která může být vyvolána podněty vnějšími (reakce) či vnitřními (spontánní jednání).⁷⁵ Vůle je pak obtížně definovatelný spojovací prvek mezi tužbami či plány a jednáním subjektu.

Mezi poruchy jednání patří například stavy, kdy člověk jedná bezcílně či chaoticky (motorický neklid) nebo se naopak snaží dosáhnout cíle bez ohledu na následky (zkratkové jednání). Subjekt případně jedná zuřivě s absencí vůle (raptus). Poruchy vůle jsou v zásadě jen kvantitativní, spočívají tedy v jejím přebytku nebo nedostatku.⁷⁶

Poruchy jednání a vůle mají zásadní dopad na pachatele v tom smyslu, že způsobí nesoulad mezi jeho úmyslem a následným jednáním. Jednání potom nemusí vycházet z pachatelovy vůle, nýbrž je motivováno samotnou duševní poruchou. Případně lze uvažovat situaci, kdy jednání neodpovídá kvůli vlivu poruchy zamýšlenému činu. Poruchy z této skupiny tedy budou v zásadě mít vliv pouze na schopnost ovládací, neboť jedinec není schopen korigovat své jednání.

Poruchy paměti

Paměť rozumíme proces přijímání, ukládání, uchovávání a vybavování si informací ve formě zkušeností. Její poruchy se mohou týkat všech těchto složek paměti. Dále pak mohou spočívat ve změně kvantity uchovávaných informací či deformaci informací již uložených.⁷⁷

V případě poruch paměti je možné, že budou mít vliv na trestněprávně relevantní jednání pachatele. Velmi těžko však budeme, ač se jistě může jednat o duševní poruchy ve smyslu zákona, dovozovat jejich vliv na schopnost rozpoznávací či ovládací. V konkrétních případech jistě může zejména amnézie na předchozí život omlouvat například přečin dvojího manželství dle § 194 TZ. Bude však mít spíše vliv na vyloučení potřebné formy zavinění pachatele, než na ztrátu jeho schopnosti rozpoznat protiprávnost svého činu.

Poruchy intelektu

Intelektem rozumíme schopnost jedince reagovat na nastalou situaci, učit se a orientovat se v nejrůznějších záležitostech.⁷⁸ Jeho poruchy lze rozdělit na vrozené (mentální retardace) a

⁷⁵ RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 28.

⁷⁶ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 29 – 32.

⁷⁷ Tamtéž. s. 32 – 33.

⁷⁸ RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 26.

získané (demence). Obě skupiny pak dále teorie dělí dle stupně poškození intelektu na debilitu, imbecilitu a idiocii.⁷⁹

Poruchy této skupiny mohou způsobit neschopnost pachatele rozpoznat protiprávnost svého činu. Ty závažnější pak mohou rozpoznávací schopnost zcela eliminovat a zároveň mohou působit negativně i na schopnosti ovládací.

Poruchy pudů a instinktů

Instinktem rozumíme soubor stereotypních reakcí společný danému živočišnému druhu, které vedou k dosažení nezbytného cíle, aniž by tento cíl byl uvědomován. U člověka je instinkt ovlivňován osobními zkušenostmi a subjektu je znám jeho cíl. Takový instinkt se označuje za pud.⁸⁰

Poruchy pudů lze rozdělit do různých oblastí dle potřeby, jejíž realizaci zajišťují, na poruchy v oblasti sexuality, výživy, sebezáchovy aj. Bývají velmi závažné, neboť je lze jen těžko léčit z důvodu hloubky jejich zakódování v organismu. Nejnebezpečnějšími pro okolí postiženého pak jsou poruchy pudu sexuálního.⁸¹

Zpravidla se poruchy pudů mohou projevit u pachatele v neovladatelné potřebě (bažení) po určité činnosti. Z toho vyplývá, že jejich vliv bude směřován proti schopnosti ovládací, přičemž je velmi pravděpodobné, že hluboká zakořeněnost pudu v pachateli může vést i k vlivu na schopnost rozpoznat, že jeho jednání pudem vedené je protiprávní.

Poruchy osobnosti

Osobností rozumíme soubor všech vlastností a duševních pochodů jednotlivce, který lze chápat jako charakter či povahu člověka.⁸²

Poruchy tohoto typu jsou velmi variabilní a společné mají zejména to, že působí na jedince komplexně a mají vliv na různé další složky jeho psychiky. Je tedy více než u ostatních skupin třeba zkoumat projevy poruchy v konkrétním případě. V zásadě se bude však jednat o vliv na schopnost ovládací i rozpoznávací při různé míře ovlivnění každé z nich.

⁷⁹ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 34.

⁸⁰ RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 30 - 32.

⁸¹ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 34.

⁸² RABOCH, Jiří. In RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. s. 33.

4.3 Duševní porucha z pohledu psychiatrie

Dělení uvedené výše přejímá od psychologie (psychopatologie) i psychiatrie, a to ve své obecné části. S pojmem duševní porucha však operuje i speciální psychiatrie, která jej používá pro označení konkrétních chorobných stavů mysli.

Psychiatrie je lékařskou vědou, která se zabývá prevencí, diagnostikou a léčbou duševních poruch, ve smyslu onemocnění mozku.⁸³

Členění psychických poruch v této kapitole vychází z MKN-10, která reflektuje nejaktuálnější poznatky lékařské vědy. V každé z popisovaných skupin poruch z pohledu speciální psychiatrie vybírám jen několik, které jsou zajímavé z pohledu trestního práva. Činím tak s cílem ilustrovat typické projevy té které skupiny. Domnívám se pak, že tato kapitola dobře vypovídá o rozmanitosti poruch v rámci jednotlivých skupin a především v globále.

Organické duševní poruchy včetně symptomatických

Jedná se o rozsáhlou skupinu poruch, které jsou charakteristické tím, že vznikají na základě úrazu či nádoru, který postihne centrální nervový systém. Dále sem pak řadíme i poruchy, jejichž příčinou je fyzické onemocnění pacienta.⁸⁴

Vaskulární demence a Alzheimerova choroba jsou poruchy, které se typicky vyskytují u starších osob v souvislosti s procesy v organismu spojenými s pokročilým věkem. Tyto choroby mají vliv především na paměť, emoce a myšlení subjektu. Současně bývají ovlivněny další funkce psychiky. Zásadně budou pak tyto poruchy způsobovat v různé míře snížení, případně i vymizení ovládací schopnosti. To pak i v závislosti na možné absenci vyšších citů či na celkových změnách osobnosti.⁸⁵

Další poruchou tohoto typu je epilepsie, která je v první řadě onemocněním neurologickým. Její projevy však je třeba chápat jako psychopatologické. Nemoc může ovlivňovat jedince nejrůznějšími způsoby, typické však bude, že v naprosté většině případů budou obě předmětné schopnosti u pachatele vymizelé či výrazně snižené.⁸⁶

Poruchy duševní a poruchy chování způsobené užíváním psychoaktivních látek

Termín psychoaktivní látka označuje každou látku, která po proniknutí do organismu má vliv na duševní pochody v něm se odehrávající. Je to širší pojem než označení psychotropní

⁸³ RABOCH, Jiří, ZVOLSKÝ, Petr a kol. *Psychiatrie*. Praha: Galén, 2001. s. XXXI.

⁸⁴ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 38 – 39.

⁸⁵ Tamtéž. s. 39 – 46.

⁸⁶ Tamtéž. s. 49 – 51.

látka, které se užívá u látek, které mají nad rámec těchto účinků i schopnost vyvolat závislost.⁸⁷

Na základě typu užívané látky se pak tyto poruchy člení do podskupin na vyvolané požíváním alkoholu, halucinogenů, opioidů aj. Každá z nich pak má svá specifika, jimiž se v této práci dopodrobna zabývat nemohu. Obecně však užívání všech typů látek může navodit poruchy popsané níže.

Základními stavy, které můžeme v oblasti užívání psychoaktivních látek rozlišovat, jsou akutní intoxikace, škodlivé užívání, syndrom závislosti, odvykací stav aj. Jmenované se pokusím vysvětlit na příkladu užívání alkoholu, které je v praxi tím nejčastějším.

Akutní intoxikace se může u subjektu vyskytovat v různě závažných formách. U alkoholu rozlišujeme podnapilost prostou ve stupni lehkém (do 1,5 promile), středně těžkém (do 2,5 promile) a těžkém. Jsou pak pro ni typické poruchy motoriky, řeči, zvýšená agresivita a poruchy myšlení, vědomí aj. Všechny potom v míře, která se zvyšuje se stupněm opilosti. Vzácně se pak může vyskytnout i podnapilost komplikovaná, která je zpravidla způsobena spolupůsobením alkoholu a únavy či nemoci organismu. Její projevy jsou podobné prosté podnapilosti, afekty jsou však silnější a schopnost ovládat své jednání je ještě výrazněji oslabena.⁸⁸

Škodlivé užívání alkoholu znamená stav, kdy dlouhodobé užívání způsobuje komplikace tělesné či psychické nad rámec těch spojených s akutní intoxikací. U alkoholu se pak jedná například o cirhózu, poškození ledvin či srdce, z psychických potíží pak lze uvést především deprese.⁸⁹

Syndrom závislosti je typický touhou subjektu po psychoaktivní látce, která je doprovázená zvýšenou tolerancí organismu k látce, jež vede ke zvyšování jejích dávek, aby bylo dosaženo stejných výsledků. Po vysazení látky potom nastávají poruchy soustředění, ovládacích schopností či dochází ke změnám v oblasti chování i osobnostních rysů.⁹⁰

Odvykací stav nastává při dlouhodobém vysazení látky užívané po delší dobu pravidelně. Je charakterizován krom fyzických obtíží možnými poruchami soustředění, deliriem, nespavostí či úzkostnými stavy.⁹¹

⁸⁷ Tamtéž. s. 52.

⁸⁸ Tamtéž. s. 55 – 57.

⁸⁹ Tamtéž. s. 53 a 57.

⁹⁰ Tamtéž. s. 53 a 58.

⁹¹ Tamtéž.

Schizofrenie

Schizofrenie je poměrně rozšířeným onemocněním, které se může vyskytovat buďto v chronické nebo v záchvatovité formě. Základními rysy této poruchy jsou nejrůznější halucinace a bludy, které jsou často doprovázeny dalšími projevy, na jejichž základě rozlišujeme různé typy schizofrenií. Jsou to nejčastěji se vyskytující schizofrenie paranoidní a další formy schizofrenie, které však téměř pokaždé mají rysy některých jiných typů a mohou být nejrůzněji kombinované.⁹²

Společným rysem pro všechny typy pak je zejména dlouhodobost tohoto stavu a typickými příznaky jsou poruchy myšlení, jednání a v konečném důsledku i osobnosti jako celku. Schizofrenie má zásadní vliv na rozpoznávací i ovládací schopnost pachatele. Nejčastější pak bude absolutní nebo velmi podstatné snížení obou schopností.⁹³

Afektivní poruchy

Základním rysem této skupiny poruch je vážná porucha nálady, která nevyhází ani z organických poruch centrální nervové soustavy, ani z účinků psychoaktivní látky. Mírnější formou je hypománie, hlubší a déle trvající je mánie. Pro stavy manické je typické zrychlené myšlení a lehkomyšlné chování subjektu, dále pak dochází i ke ztrátě sociálních zábran, méně často pak i k halucinacím či bludům. U depresivních onemocnění pak jsou projevy v zásadě opačné. Střídají-li se u téhož jedince stavy mánií s depresemi, jedná se o bipolární afektivní poruchu.⁹⁴

Pro všechny poruchy této skupiny pak platí, že mají především vliv na ovládací schopnost pachatele, ten však bývá spíše mírný než výrazný. O vlivu zásadním až absolutním lze potom hovořit pouze u velmi závažných poruch, které jsou zároveň doprovázeny halucinacemi či bludy.⁹⁵

Neurotické, stresové a somatoformní poruchy

Jedná se o skupinu poruch, které vznikají především v reakci na tíživou životní situaci nebo katastrofu. Projevem pak jsou poruchy emocí, citová labilita, někdy i úzkost či deprese. U těchto poruch pak zásadně nebývají přítomny halucinace ani bludy. Patří sem rozmanité spektrum poruch. Například se jedná o poruchy fobické, které spočívají ve strachu spojeném s určitým podnětem, a poruchy úzkostné, kdy ovládají subjekt neopodstatněné obavy. Dále

⁹² Tamtéž. s. 70 – 73.

⁹³ Tamtéž. s. 73 – 74.

⁹⁴ Tamtéž. s. 76 – 78.

⁹⁵ Tamtéž.

sem patří poruchy vzniklé v návaznosti na závažný stres. Všechny zmíněné poruchy pak lze označit za málo ovlivňující schopnosti pachatele.⁹⁶

Jiným případem pak jsou disociativní poruchy, které se vyskytují v nejrůznějších formách. Nejzávažnější z nich pak je jistě vzácná mnohočetná porucha osobnosti, při níž se u jednice po přechodnou dobu objevují dvě či více osobností, z nichž každá má vlastní vzpomínky a vzorce chování. U této poruchy pak přichází v úvahu podstatné snížení či úplná absence rozpoznávacích i ovládacích schopností.⁹⁷

Syndromy poruch chování, spojené s fyziologickými poruchami a somatickými faktory

Jedná se o poměrně různorodou a obsáhlou kategorii poruch, pro něž je typický vztah s určitou situací či vazba na fyziologickou potřebu. Poruchy příjmu potravy (mentální anorexie a mentální bulimie) jsou typické u mladých dívek. Teorie připouští v případě těchto poruch i vzácnou přítomnost kleptomanie. Tato porucha pak spočívá v nekontrolované touze po kradení drobných předmětů. V případě, že se jedná o nezvládnutelnou, nahodilou, impulzivní činnost, která vychází z duševní poruchy a postrádá uvědomělou motivaci k obohacení, je jisté, že se jedná o případ absolutního vymizení schopnosti ovládací. Dalšími poruchami jsou pak potíže spojené s obdobími v životě ženy. Jsou to poruchy v šestinedělí či v období klimakteria, premenstruační syndrom aj. Tyto poruchy mohou mít parciální vliv na schopnost ovládací.⁹⁸

Poruchy osobnosti a chování u dospělých

Tato skupina je velmi obsáhlá a její obsah lze rozdělit na dvě hlavní kategorie, kterými jsou specifické poruchy osobnosti a návykové a impulzivní poruchy. Společná pro všechny poruchy v této skupině je změna osobnosti, která způsobuje jednání, které značně vybočuje ze společenských stereotypů.

V případě specifických poruch osobnosti je u jedince přítomna taková povahová vlastnost, která jej činí nebezpečným sobě nebo okolí. Celkový obraz jeho osobnosti je pak disharmonický a mezi složkami osobnosti panuje tenze. Příklady pak mohou být paranoidní, schizoidní či emočně nestálá porucha osobnosti, pro něž platí, že jejich vliv na schopnosti subjektu je většinou malý. Závažnou poruchou však je disociální porucha osobnosti, při níž nedokáže subjekt respektovat sociální normy a vnímat city a potřeby ostatních. Osobnost postiženého je agresivní, snadno vzrušivá, egocentrická, neschopná lítosti či připuštění si vlastní viny. Častá je i absence vyšších citů. U pachatelů stížených touto poruchou je možné

⁹⁶ Tamtéž. s. 79 – 80.

⁹⁷ Tamtéž. s. 81 – 82.

⁹⁸ Tamtéž. s. 82 – 84 a 91.

spatřovat podstatné i fatální snížení schopnosti rozpoznávací, případně i se současným snížením ovládací schopnosti.⁹⁹

Druhou obsáhlou kategorií pak jsou poruchy návykové a impulzivní. Sem spadají různé poruchy, které jsou typické neodolatelným nutkáním vykonávat určitou činnost bez zjevného důvodu. Řadí se sem patologické hráčství, pyromanie nebo například i výše zmíněná kleptomanie. Patologické hráčství je novou kategorií zavedenou až MKN-10. Abychom však mohli stav mysli považovat za patologické hráčství, subjekt nesmí hrát s cílem zisku ani zábavy. Patologičnost chování spočívá v nutkání hrát, které není nijak racionálně zdůvodněné a je spojeno s určitou tenzí v organismu, která ustoupí až v okamžiku uspokojení těchto tužeb. V tomto smyslu se podobají patologické hráčství a pyromanie závislosti na psychoaktivních látkách. U obou zmíněných poruch potom lze usuzovat na snížení schopnosti ovládací, ale jen u činů, které jsou spontánní a impulzivní. Nelze však uvažovat žádný vliv poruch na jednání plánované či složitě realizované.¹⁰⁰

Mentální retardace

Jedná se o poruchy osobnosti, které se zejména týkají intelektu, ale zasahují v naprosté většině případů i ostatní složky psychiky. Mohou být vrozené, vzniklé v prenatálním stádiu, při porodu či v prvních dvou letech života. Třídění těchto poruch je založeno na jejich závažnosti.¹⁰¹

Lehká mentální retardace (debilita) se projevuje ve zvýšené míře sugestibility, snadné ovlivnitelnosti a celkové plochosti myšlení. Jedinci poruchou stížení mají značné problémy s psaním a jednoduchými počty. Můžeme předpokládat snížené, častěji však podstatně snížené schopnosti ovládací i rozpoznávací v důsledku celkové dezorientace a povrchnosti myšlení subjektu.¹⁰²

Středně těžká forma (imbecilita) se vyznačuje značným poškozením intelektu, které vede až k nevzdělatelnosti. Navíc je doprovázena poruchami afektů. A to buď v podobě apatičnosti subjektu, nebo naopak v jeho výrazné dráždivosti. Typická je i absence vyšších citů. U pachatele vede tato porucha k obtížnému chápání okolního světa a společenských norem a souvislostí. Proto je u jedinců s touto poruchou typické podstatné až absolutní oslabení obou předmětných schopností.¹⁰³

⁹⁹ Tamtéž. s. 84 – 89.

¹⁰⁰ Tamtéž. s. 89 – 91.

¹⁰¹ Tamtéž. s. 94.

¹⁰² Tamtéž. s. 94 a 96.

¹⁰³ Tamtéž. s. 95 – 96.

Těžké postižení (idiocie) zpravidla vede k naprosté neschopnosti subjektu chápat svět kolem sebe a komunikovat. Přitom jsou přítomny oproti lehčím formám výraznější poruchy afektů ve směru k oběma extrémům. Typický pak bude dlouhodobý a nezvratný stav ztráty obou zmíněných schopností.¹⁰⁴

Poruchy psychického vývoje

Tato skupina poruch je zvláštní směsicí psychických obtíží u nezletilých. V poruchách tohoto typu lze spatřovat zárodky pozdějších poruch osobnosti a jiných poruch mysli. Poruchy této skupiny lze dělit do dvou forem. První jsou nesocializované poruchy chování. Ty spočívají v hrubém a destruktivním jednání vůči okolí doprovázeném vyčleněním subjektu ze společnosti vrstevníků. Druhou formou jsou socializované poruchy chování, které se odehrávají ve skupinách či partách s vnitřní hierarchií. Ty mají často i specifický systém hodnot. Typická je pak široká paleta kriminálního jednání doprovázená obvykle i užíváním nejrůznějších psychoaktivních látek.¹⁰⁵

4.4 Slučitelnost dělení duševních poruch neprávními vědami s legální definicí

V této kapitole si kladu za cíl nalézt průsečnici mezi dělením poruch dle psychologie, psychiatrie a zákonem poskytnutou definicí duševní poruchy.

Prvním rozporem mezi definicí zákonnou a terminologií psychiatrickou je už samotná klasifikace změn psychiky, kdy zákon operuje s pojmy duševní porucha a duševní nemoc. Psychiatrie zná pouze pojem duševní porucha, a to i ve vztahu k poruchám, které laická veřejnost chápe jako nemoci, jako je například schizofrenie. Rozdílnost obou zákonem užitých termínů lze jen těžko popsat. Důvodem duševní poruchy mohou dle § 123 TZ být jakési závažnější problémy označované jako duševní nemoci. Vědní obory psychologie a psychiatrie, které se stavem mysli zabývají, však operují téměř výhradně s pojmem duševní porucha. V pojetí psychologickém se pak jedná o poškození jedné ze složek psychiky a v psychiatrickém o komplex takovýchto potíží, který lze na základě struktury těchto potíží odlišit od jiných.

Nezbývá tedy než uzavřít konstatováním, že zákonodárce užívá termíny, jimž jakožto pojům právním dá obsah až soudní praxe. Je tomu tak nejen u označení výše zmíněných, ale vůbec u celého ustanovení § 123 TZ. Pokusím se tedy v dalších úvahách odhadnout obsah legálních pojmů alespoň v hrubých obrysech. S ohledem na fakt, že se i zákonodárce sám

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 95 – 96.

¹⁰⁵ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie pro právníky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2010. s. 74 – 76.

v důvodové zprávě odvolává na pokrok v lékařských vědách,¹⁰⁶ předpokládám, že bude vhodné pokusit se vymezit legální pojmy s přispěním zejména poznatků vědy psychiatrické.

Duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci

Jak už jsem uvedl výše, není zcela jasné, jaký význam zákonodárce přikládá dvěma odlišným termínům duševní porucha a duševní nemoc. O bližší vysvětlení pojmů či jejich vzájemného vztahu se nepokouší ani důvodová zpráva k trestnímu zákoníku.

Dle mého názoru v zásadě lze na termín duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci nahlížet ze dvou pohledů. První z nich je zorný úhel, v němž budeme za poruchu považovat každou poruchu složky mysli z pohledu psychologického a za duševní nemoc, ze které vyplývá, označíme potom nějakou z poruch z pohledu psychiatrického. Tento pohled na věc však má dle mého názoru hned několik nedostatků. Nezohledňuje psychiatrickou terminologii, která důsledně používá termín duševní porucha a o nemocech hovoří buďto vůbec, nebo v jiném smyslu. Rovněž by tento náhled na věc zahrnoval již pod první skupinu poruch dle § 123 TZ i všechny skupiny následující, pročez by tyto byly uvedeny v zákoně nadbytečně či pouze pro ilustraci. Nakonec se mi jeví tento model jako nevhodný, protože až příliš zohledňuje neprávni třídění, a nedává tedy prostor soudu pro uvážení.

Druhým možným náhledem je pak ten, kdy za duševní poruchu můžeme považovat jakýkoli ze stavů popsaných jako porucha psychologií či psychiatrií a požadavek na její původ v duševní nemoci nazřeme v užším smyslu. Budeme tedy za duševní nemoc považovat jen některé z oblastí poruch vyjmenovaných vědou psychiatrickou a to na základě určitých kritérií. Těmi dle mého názoru mohou být organický či somatický původ poruchy či její původ ve fyziologických procesech uvnitř organismu. To v podstatě znamená jejich nekorigovatelnost vůlí subjektu, neboť jsou chorobným projevem oné duševní nemoci v užším slova smyslu.

Potom by bylo možné za poruchy z této kategorie označit poruchy symptomatické a organické či poruchy vzniklé v souvislosti s užíváním psychoaktivních látek, a to právě pro jejich vztah k procesům uvnitř organismu. Podřazení poruch chování spojených s fyziologickými poruchami a somatickými faktory této skupině je pak sporné. U těchto poruch by snad bylo možné vnitřní dělení. A to na poruchy, které jsou důsledkem změn ve fyziologii člověka (poruchy v šestinedělí aj.). Ty by do kategorie poruch plynoucích z duševních nemocí spíše spadaly. Naopak duševní poruchy, které se projevují ve fyzických procesech (mentální anorexie aj.) bych sem spíše neřadil.

¹⁰⁶ Srov. *Důvodová zpráva k návrhu nového trestního zákoníku (zák. č. 40/2009 Sb.) - Část první. Obecná část, hlava VIII. - poslední stav textu.* Systém ASPI, stav ke dni 1. 2. 2011.

Válková se v podstatě shoduje s tímto členěním, přičemž za podstatný znak této skupiny považuje především jejich neovlivnitelnost lidskou vůlí. Navíc pak zvlášť vymezuje skupinu geneticky podmíněných nemocí (Downův syndrom aj.) a řadí sem i poruchy, u nichž se s ohledem na neúplnost lékařských poznatků, zatím somatický původ pouze postuluje (schizofrenie aj.).¹⁰⁷

Uzavírám tedy, že vhodnější je model, v němž chápeme jako duševní poruchu z pohledu zákona alternativně poruchy dle klasifikace psychologie či psychiatrie. Fakt, že plynou z duševní nemoci, potom může soud při svém hodnocení nalézt v mnou nastíněných kritériích a stavy, které mají původ jiný pak hodnotit ve vztahu k dalším skupinám uvedeným v § 123 TZ.

Hluboká porucha vědomí

Poruchami vědomí jsem se zabýval výše a domnívám se, že není třeba pro účely trestního práva opouštět jejich definici psychologickou. Zákon však pro označení za duševní poruchu požaduje její kvalifikovanou formu, a to hlubokou poruchu vědomí.

Otázkou zůstává, jaká kritéria zvolit pro posuzování hloubky stavu, v němž se nachází pachatel v době činu. Upozorňuji, že nebude možné využít pro toto posuzování kritérií omezení či vymizení schopností ovládací či rozpoznávacích. To jsou otázky, které se váží k psychologickému kritériu, a jejich uplatnění zde by vedlo k nadbytečnosti kritéria psychologického. Na hloubku tedy zřejmě bude soud muset usoudit ze srovnání stavu pachatele a průměrného stavu bdělosti člověka, jenž koresponduje s činností, kterou pachatel vykonával v době spáchání činu. Je zde tedy prostor pro uvážení soudu a posouzení konkrétních okolností případu.

Hloubka poruchy pak může spočívat dle mého názoru v její kvalitě i kvantitě. Není tedy správné usuzovat, že kvalitativní poruchy vědomí nebudou mezi duševní poruchy ve smyslu zákona obsaženy. Bude se však u nich muset jednat o výrazně zastřené vědomí odpovídající zákonnému požadavku hloubky tohoto stavu.

Připustíme-li tedy, že existují poruchy nedostatečně hluboké proto, aby mohly být zařazeny do této kategorie, musíme zároveň vyřešit problém zmíněný výše. Jedná se o nevyužitelnost kritéria psychologického pro posouzení otázky hloubky poruchy vědomí. Je potom otázkou, zda může nastat u jedince porucha vědomí, která není dostatečně hluboká dle požadavků zákona v § 123 TZ a zároveň způsobuje podstatné snížení ovládací či rozpoznávací schopnosti. Pokud by to možné bylo, dostali bychom se do absurdní situace,

¹⁰⁷ VÁLKOVÁ, Helena. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 1183 – 1184 (§ 123 TZ).

kdy by porucha vědomí nebyla duševní poruchou dle § 123 TZ. Stav by tedy nemohl být označen za změněnou přičetnost, přesto by ale měl podstatný vliv na schopnosti pachatele v době spáchání činu. Nezbyvá však než konstatovat, že kritérium hloubky nesmí být v praxi ve světle výše uvedeného nastaveno příliš přísně, aby neodfiltrovalo stavy s takovým rapidním vlivem na schopnosti pachatele, a nehatilo tím posouzení na základě kritéria psychologického.

Mezi stavy spadající do této skupiny pak budou zejména patřit patické afekty, delirické stavy aj.

Mentální retardace

Pojem mentální retardace jsem podrobil rozboru několikrát v předchozím výkladu a nevidím důvod, proč by se v něčem podstatném měl lišit od pohledu neprávnických věd. Soudy tedy budou moci bez dalšího považovat stav pachatele skutku za mentální retardaci ve smyslu § 123 TZ, když ji za mentální retardaci znalec označí v posudku.

Na tomto místě snad jen poznamenám, že by mentální retardace ve světle poznatků lékařských věd o jejich původu mohly být zařazeny mezi první skupinu poruch majících původ v duševní nemoci. Důvod, proč je zákonodárce uvedl explicitně, pak spatřuji v tom, že oproti poruchám ze zmíněné skupiny se odlišují tím, že nejsou léčitelné, a vymykají se tedy v tomto smyslu běžnému chápání pojmu nemoc.

Těžká asociální porucha osobnosti

Poruchy osobnosti z pohledu psychiatrie budou v zásadě korespondovat s touto zákonnou skupinou. Budou zde však i některé rozdíly, které je třeba podrobněji rozebrat.

Poruchy osobnosti jako celek jsou jedněmi z nejpodstatnějších poruch z pohledu forenzní psychiatrie a osoby jimi stížené jsou velmi často pachateli těch nejzávažnějších činů. Psychiatrie vymezuje několik typů poruch osobnosti, avšak s pojmem asociální neoperuje. Proto nezbyvá než tento pojem vyložit ve světle poznatků z neprávnických věd. Zákonodárce zvolil termín, který je dle mého názoru širším pojmem, než je například v psychiatrii užívaný termín disociální porucha osobnosti. Domnívám se, že pod zákonný pojem pak spolu s disociální poruchou osobnosti bude spadat i množství poruch osobností jiného typu, zejména pak těch kombinovaných.

Zákonodárce dále požaduje, aby se jednalo o poruchu těžkou, což v praxi bude znamenat v kombinaci s předchozím výkladem, že pod pojem asociálních poruch osobnosti bude patřit celá široká škála poruch osobnosti z pohledu psychiatrie, ze které potom soud díky požadavku na jejich tíži vybere ty nejzávažnější. Bude zde víc než jinde záležet na okolnostech případu a konkrétním projevu duševní poruchy u daného pachatele.

Jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka

Jedná se o jakousi sběrnou kategorii poruch, které se nepodařilo podřadit pod předcházející termíny. Zákodárce k jejímu uvedení v definici mohlo vést několik důvodů. Prvním je potřeba flexibility ustanovení a jeho schopnosti reagovat na vývoj lékařského poznání. Dále je úkolem této kategorie odstranit případné tvrdosti zákona, které by mohly vzniknout při striktně taxativním výčtu duševních poruch. V neposlední řadě pak je evidentní snaha poskytnout soudům prostor pro posouzení právní otázky tím, že vytvoří zákonodárce otevřenou kategorii neodpovídající třídění poruch neprávními obory. Důsledkem potom je, že nám tato kategorie z § 123 TZ činí ustanovení s demonstrativním výčtem možných poruch, které lze upravovat interpretací v závislosti na pokroku lékařské vědy bez současné potřeby měnit zákonnou úpravu.

Otevřenost této skupiny potom bude vést k tomu, že pod pojem duševní poruchy bude možné zařadit poměrně široké spektrum poruch mysli. Mnohem větší role potom bude spočívat na kritériu psychologickém, které z nich odfiltruje jen ty, které skutečně mají být důvodem pro konstatování změněné přičetnosti.

Do této skupiny tedy mohou spadat nejrůznější duševní odchylky, což je kategorie nedozírně široká, kterou koriguje snad jen požadavek na to, aby se jednalo o odchylky těžké. Ten lze chápat tak, že daný stav musí být ve společnosti výjimečný a jako takový ho většinová populace musí chápat. Pod pojem sexuální odchylky potom bude patřit celé spektrum poruch sexuálního pudu, jak je rozeznává psychologie.

Relativní neomezenost této kategorie může zapříčinit i situaci, kdy sem mohou spadat poruchy odfiltrované z předchozích skupin požadavky na hloubku vědomí a tíži poruchy osobnosti. Je ovšem podstatné, že i v této skupině je nutné splnit požadavek na tíži odchylky, který by neměly zásadně splňovat stavy, jež nevyhověly požadavkům předchozích skupin. Nutné je dále upozornit na fakt, že obsah pojmu odchylka není vymezen v psychiatrii či psychologii jako pojem duševní porucha. Z čistě jazykového výkladu pak plyne, že se bude jednat o méně závažné poškození mysli než je tomu u poruchy. Těžká duševní odchylka tedy bude méně intenzivní než těžká asociální porucha osobnosti i než hluboká porucha vědomí.

Ve světle těchto skutečností se tedy předchozí kategorie jeví jako nadbytečné, neboť pod ně nespádající pojmy nám pohodlně splní požadavky skupiny této. Nelze tedy než uzavřít konstatováním, že ustanovení § 123 TZ, spíše než přesné kategorie, přináší inspiraci pro praxi. Je tomu tak proto, že poslední otevřená kategorie duševních poruch do sebe vměstná kategorie předchozí, které jsou potom jen příklady a návodem pro soud.

Je tedy nutné i zde připomenout, že při důsledném využití prostoru poskytnutého zákonem u kritéria duševní poruchy, a to především díky demonstrativnímu výčtu duševních poruch, bude se mnohem větší vážnosti a pozornosti soudu těšit kritérium psychologické. To bude muset z poměrně široké palety duševních poruch vybrat pouze ty, které měly na pachatelovu schopnost rozpoznávací či ovládací zákonem předepsaný vliv.

4.5 Vliv duševních poruch na schopnosti pachatele

Již v předcházejícím výkladu u každé skupiny poruch z pohledu psychologie i psychiatrie jsem pojednal o tom, jaký vliv mohou mít na rozpoznávací a ovládací schopnosti pachatele. V následujících oddílech pouze uvedu příklady pro ilustraci a přehlednost.

Schopnost rozpoznat protiprávnost činu

Schopnost rozpoznat protiprávnost činu nahradila schopnost rozpoznat nebezpečnost činu pro společnost. Pachatel činu tedy, aby byl trestně odpovědný, musí být ve stavu, kdy chápe svůj čin jako protiprávní. V této souvislosti uvádím, že protiprávnost činu je posuzována ve vztahu k celému právnímu řádu.¹⁰⁸ Po psychické stránce si tedy pachatel v době spáchání činu musí být vědom toho, že jeho jednání je protiprávní, zákonem zakázané. Nepožaduje se už po něm konkrétní povědomí, zda je jednání trestným činem či přestupkem nebo jaká sankce mu v případě odhalení hrozí.

V praxi mohou nastat nejrůznější případy toho, do jaké míry si člověk uvědomuje, co činí, a jaké následky jeho jednání může mít. Nás však z pohledu zkoumání jeho přičetnosti zajímá pouze, zda si je vědom protiprávnosti, tedy i společenské souvislosti, smyslu a dopadu svého činu. Pro určité psychotické poruchy je například typické, že pachatel velmi dobře rozumí skutkovému ději a chápe jeho následky, nedokáže však pochopit nedovolenost činu a společenský zájem na jeho eliminaci.¹⁰⁹

Malý vliv či vliv vůbec žádný bude mít na schopnost rozpoznávací porucha emocí či paměti. U poruchy emocí je typické, že pachatel chápe svůj čin jako protiprávní, ale není schopen své jednání v danou chvíli ovládat. Po spáchání činu projevuje často hlubokou lítost nad spáchaným skutkem, což svědčí o uvědomění si jeho protiprávnosti.

Zásadní vliv naopak budou mít na rozpoznávací schopnosti poruchy myšlení či intelektu, při nichž pachatel není schopen pochopit význam svého jednání a společenské normy jako takové. U poruch vnímání je potom dáno snížení rozpoznávací schopnosti omylem pachatele ohledně svého jednání, které jako protiprávní nevnímá.

¹⁰⁸ Srov. SOLNAR, Vladimír. *Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. s. 52 – 54.

¹⁰⁹ ŠÁMAL, Pavel. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 304 (§ 26 TZ).

Schopnost ovládat své jednání

Schopnost ovládací spočívá v možnosti pachatele zamezit prostřednictvím své vůle sám sobě v jednání, které směřuje například k realizaci jeho tužeb. Je pak lhostejné, do jaké míry si pachatel uvědomuje, že je toto jednání protiprávní, zakázané, nevhodné či špatné.

Vliv na ovládací schopnost pachatele nebudou mít typicky poruchy paměti nebo myšlení.

Značný vliv oproti tomu bude mít na ovládací schopnost porucha emocí, která například v podobě patického afektu může vést k neschopnosti kontrolovat vztek. Porucha jednání potom působí v tom smyslu, že motivem činu není vůle pachatele, ale porucha sama, což omezuje jeho možnost jednání zamezit. Ještě znatelnější to bude u poruch vůle, které přímo mohou vést k neovladatelnosti jedince. Velký vliv rovněž budou mít na ovládací schopnost poruchy intelektu (zejména pak mentální retardace) nebo pudů. Poruchy pudů díky své hluboké zakořeněnosti v organismu do značné míry omezují vliv vůle na činnost pudem vedenou.

5 Úloha soudního znalce

V případě, že v řízení nastane pochybnost o přičetnosti obviněného, soud postupem dle § 116 TŘ přibere k posouzení otázky nedostatku výše zmíněných schopností odborníka z oboru soudní psychiatrie. Jeho posudek se přímo váže k právní otázce nepřičetnosti. Nepostačuje tedy příbrání znalce z oboru klinické psychologie dle § 105 TŘ.¹¹⁰

Konkrétně se pak bude jednat o znalecký posudek z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie. Ten se skládá z úvodu, výpisu ze spisu, vlastního vyšetření a závěru s odpověďmi na otázky zadavatele. Znalecký posudek pak musí být podepsán, datován, opatřen znaleckou pečeti a znaleckou doložkou. Úvod obsahuje předepsané údaje. Výpis ze spisu potom napomůže znalci k orientaci v kauze, poskytne mu potřebné údaje o posuzované osobě a měl by obsahovat i výpis ze zdravotnické dokumentace. Pro zadavatele, v našem případě soud, je důležité zejména vlastní vyšetření, které má být zaměřeno především na otázky důležité pro trestní řízení. Znalec zachytí ve formě psychopatologického nálezu nápadnosti a chorobné projevy posuzovaného a jeho rodinnou anamnézu. Dále pak musí znalec uvést údaje získané na základě tělesného vyšetření. Těmi mohou být například jizvy po popálení či pořezání nebo vpichy na těle obviněného. V závěru pak odpoví na otázky soudu a vyjádří se k nejzávažnějším skutečnostem, které zjistil. V této části vysvětluje znalec podstatu zjištěné duševní poruchy a její vliv na jednání a psychiku posuzovaného. Přitom se musí zmínit i o jím předpokládaných duševních poruchách, i když byly později vyloučeny, a důvodech, které ho přiměly o nich uvažovat. Zároveň se musí vypořádat s odlišnými názory v předchozích znaleckých posudcích, byly-li na tutéž osobu zpracovány.¹¹¹

Je důležité zdůraznit nutnost popisu konkrétních potíží domnělého pachatele a projevy duševní poruchy v daném případě. Nelze se spokojit s obecným popisem příznaků typických pro tu kterou duševní poruchu. A to i z důvodu, že u subjektu může být přítomno současně více poruch myslí, které v kombinaci mají mnohem závažnější vliv na předmětné schopnosti posuzovaného.

Ač je výklad předchozích kapitol založen především na poznatcích psychiatrie a jí příbuzných vědních oborů, je třeba mít na paměti, že otázka přičetnosti je ryze otázkou právní. Posoudit ji tedy musí pouze orgány činné v trestním řízení.¹¹² Těm pak slouží jako podklad nejen znalecký posudek, ale stejně tak i provedené důkazy. Je však nezbytné, aby se

¹¹⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. června 2000, sp. zn. 3 Tz 139/2000.

¹¹¹ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 22 – 23.

¹¹² Shodně KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. s. 39.

vždy řešení této právní otázky opíralo o znalecký posudek z oboru psychiatrie, přičemž však je nutno ho nahlížet ve světle ostatních zjištěných skutečností, které se váží k posouzení otázky příčetnosti.¹¹³

Úloha soudního znalce v řízení před soudem tedy spočívá v odborné činnosti, kterou vytvoří základy pro posouzení právní otázky orgánem k tomu kompetentním. Zásadně je tedy třeba odmítnout snahu znalce řešit v posudku otázku nepřičetnosti. Ten se musí soustředit pouze na snahu odpovědět na konkrétní otázky soudu stran psychického stavu pachatele v době spáchání činu, zejména pak na možné snížení či vymizení jeho ovládací či rozpoznávací schopnosti. Není pak jeho úkolem stanovit toto snížení v procentech, nýbrž co nejplastičtěji popsat stav mysli pachatele v návaznosti na otázky soudu. Jen tím totiž lze přispět k objektivnímu úsudku soudu ve věci pachatelovy změny příčetnosti, její míry a adekvátní trestněprávní reakce na ni.

Dle mého názoru však lze nalézt ve výše zmíněných požadavcích na psychiatra jako soudního znalce jeden rozpor. Je mu umožněno, aby se vyjádřil v posudku k ovládacím a rozpoznávacím schopnostem, čímž však alespoň zdánlivě činí de facto rozhodnutí o právní otázce, kteréžto mu nepřísluší. Myslím si tedy, že je správné výše citovaná rozhodnutí Nejvyššího soudu interpretovat tak, že psychiatr má především popsat psychický stav pachatele a jeho aspekty důležité pro posouzení stavu zmíněných schopností. Tím utvoří jakýsi rámec, ze kterého pak soud bude vycházet při posouzení otázky příčetnosti. Soud však přitom musí zohlednit i další fakta, která byla zjištěna. V této syntéze znaleckého posudku a provedených důkazů spočívá hlavní úkol soudu. Znalec se při vypracování posudku nedopouští hodnocení právní otázky a soustředí se pouze na opatření informací, které by soud sám bez potřebných medicínských a jiných znalostí zjišťoval jen s obtížemi.

Je nutné se v souvislosti s úlohou znalce zmínit o tom, že jeho práce v oblasti trestního práva zahrnuje kromě posuzování psychického stavu pachatele s ohledem na jeho možnou změněnou příčetnost i další úkoly. Například Pavlovský uvádí, že mezi ně patří i zvážení vhodnosti ochranných opatření, zhodnocení současného zdravotního stavu domnělého pachatele, jeho schopnosti účastnit se trestního řízení a společenské nebezpečnosti z pohledu lékaře.¹¹⁴

¹¹³ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 7. června 1978, sp. zn. 11 Tz 21/78.

¹¹⁴ PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. s. 13 – 14.

6 Srovnání s právní úpravou Slovenské republiky

S účinností k 1. lednu 2006 byl pro Slovenskou republiku přijat zákon č. 300/2005 Z. z., trestný zákon (dále jen TZSR). Ten nahradil předcházející úpravu zákona č. 140/1961 Sb., který ve znění pozdějších předpisů platil na území České i Slovenské republiky.

Slovenský zákonodárce se vydal cestou formálního pojetí trestného činu, o čemž svědčí především definice trestného činu uvedená v § 8 TZSR. Výjimku z tohoto pravidla pak tvoří pouze ustanovení obecného materiálního korektivu u přečinů v § 10, odst. 2 TZSR a speciálního u přečinu mladistvého v § 95, odst. 2 TZSR.¹¹⁵

Systematika TZSR je velmi podobná TZ a úprava některých institutů je viditelně inspirována předcházející úpravou československou. To je patrné i u institutu přičetnosti.

TZSR obsahuje legální definici nepřičetnosti v § 23:

„Kto pre duševnú poruchu v čase spáchania činu inak trestného nemohol rozpoznať jeho protiprávnosť alebo ovládať svoje konanie, nie je za tento čin trestne zodpovedný, ak tento zákon neustanovuje inak.“

Při porovnání s definicí obsaženou v TZ dospívám k názoru, že jsou si navzájem velmi podobné jen s drobnými formulačními odlišnostmi. Těmi jsou označení skutku za čin jinak trestný a dovětek, že zákon může stanovit jinak. Ani jedna z těchto odlišností nemá dle mého názoru zásadní význam při výkladu pojmu nepřičetnost a neodlišuje tak definici TZSR od definice obsažené v TZ. Skutečnost, že se jedná v případě skutku spáchaného ve stavu nepřičetnosti o čin jinak trestný, dovozuje i česká právní věda z úpravy TZ.¹¹⁶ Dovětek obsažený v definici TZSR považuji za nadbytečný. Protože se jedná o obecné ustanovení, které je, jak jsem uvedl v předchozích výkladech, obecným znakem trestného činu, je možné ho speciální úpravou zvláštní části nebo konkrétního institutu trestního práva derogovat bez dalšího. Konkrétně tak činí stejně jako v českém případě § 363 TZSR upravující trestný čin opilství.

TZSR řadí nepřičetnost spolu s věkem do oddílu pojednávajícího o okolnostech vylučujících trestní odpovědnost. Tato skupina okolností je odlišná od, v textu zákona následujících, okolností vylučujících protiprávnost. Zároveň to velmi dobře ilustruje roli tohoto institutu ve slovenském trestním právu. Přičetnost je zde stejně jako v české právní úpravě jedním z obecných znaků trestného činu a její nedostatek zapříčiňuje nedostatek trestní

¹¹⁵ KOLESÁR, Jura. In BURDA, Eduard a kol. *Trestný zákon: Všeobecná část: Komentár: I. diel*. Praha: C. H. Beck, 2010. s. 32 – 33 (§ 8 TZSR).

¹¹⁶ Srov. JELÍNEK, Jiří. In JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2009. s. 123 – 124.

odpovědnosti. Okolnosti vylučující protiprávnost naproti tomu u osob jinak trestně odpovědných vylučují splnění požadavku zákona na protiprávnost uvedeného v § 8 TZSR.

TZSR na rozdíl od TZ neobsahuje legální definici duševní poruchy ani zmenšené přičetnosti. S pojmem zmenšená přičetnost potom TZSR pracuje v jednotlivých ustanoveních o ukládání trestu. Konkrétní možnosti zvláštního přístupu k pachateli zmenšeně přičetnému jsou uvedeny například v § 39, odst. 2, písm. c) či § 40, odst. 1, písm. c) TZSR. V zásadě se pak jedná o úpravu téměř totožnou s tou českou.

Komentář TZSR pak uvádí: „*Zmenšenou príčetnosťou sa rozumie stav, v ktorom bola v dôsledku duševnej poruchy podstatne znížená schopnosť páchatel'a rozpoznať protiprávnosť činu alebo ovládať svoje konanie.*“¹¹⁷ Tato uvedená definice slovenské právní vědy zcela odpovídá legální definici TZ.

Závěrem lze shrnout, že mezi úpravou přičetnosti v TZ a TZSR není zásadních rozdílů formulačních ani aplikačních. To se dá vysvětlit po dlouhá léta společnou předcházející úpravou trestního zákona v obou zemích a faktem, že rekodifikace právních úprav probíhaly za obdobné společenské situace a za užití podobných inspiračních zdrojů. Podstatnějším rozdílem je pak pouze absence definice zmenšené přičetnosti a duševní poruchy v TZSR.

¹¹⁷ MENCEROVÁ, Ingrid. In BURDA, Eduard a kol. *Trestný zákon: Všeobecná časť: Komentár: I. diel*. Praha: C. H. Beck, 2010. s. 154 (§ 23 TZSR).

7 Úvahy de lege ferenda

Změny v definici duševní poruchy

Je zjevné a vyplývá to i z mých předchozích úvah, že důvodů k podání legální definice pojmu duševní poruch byla celá řada. Jedním z nich byl i tlak odborné veřejnosti na to, aby v textu nového trestního zákoníku byl jediný pojem duševní poruchy nahrazen či vysvětlen prostřednictvím přesnějších termínů po vzoru úpravy německé a rakouské.¹¹⁸ Dle mého názoru se to ne zcela podařilo. Zahraniční úpravy totiž dosáhly větší jednotnosti termínů legálních a psychiatrických.

V předchozích výkladech jsem již uvedl, že česká legální definice operuje s pojmy, které neprávni vědy nepoužívají, a že bude jejich obsah potřeba stanovit až v praxi. Nabízí se tedy otázka, zda by nebylo lepší použít v legální definici duševní poruchy přímo termíny, s nimiž operuje MKN-10, či na ni v trestním zákoně přímo odkázat.

Válková v komentáři trestního zákoníku uvádí, že je zákonná úprava do značné míry inspirována MKN-10.¹¹⁹ Proto by byl výše uvedený postup logický. Navíc by se tím jistě usnadnila práce soudům, které by nemusely překládat terminologii znalců vycházející z MKN-10 do jazyka, kterým hovoří trestní zákoník. Negativem odkazu v zákoně či shodnosti terminologie zákona a MKN-10 by však mohlo být mnou již několikrát zmíněné možné inklinování soudů k tomu, aby bez dalšího rozhodovaly o právní otázce změněné přičetnosti pouze na základě znaleckých posudků.

Podrobnější definice psychologického kritéria

Domnívám se, že je v trestním zákoníku jistá disproporce mezi výkladovým ustanovením o duševní poruše a kusým vymezením psychologického kritéria. V případě psychologického kritéria se zákonodárce omezil pouze na stanovení nezbytnosti jeho naplnění a výklad jeho obsahu ponechává do značné míry právní teorii a aplikační praxi soudů. To je ve světle předchozího výkladu o legální definici duševní poruchy v zásadě nepochopitelné. Zákonodárce dle mého názoru sledoval podáním podrobné definice biologického kritéria určitý cíl. Ten já spatřuji mimo jiné ve vytvoření možnosti soudu posoudit tento pojem do jisté míry nezávisle na znaleckém posudku, a to i v návaznosti na jiná zjištěná fakta případu. Je pak stěžejí nepochopitelné, proč u kritéria psychologického volí postup odlišný.

¹¹⁸ Srov. CÍSAŘOVÁ, Dagmar, VANDUCHOVÁ, Marie. *Nepřičetný pachatel*. Praha: Institut pro další vzdělávání soudců a státních zástupců, 1995. s. 24 – 29.

¹¹⁹ VÁLKOVÁ, Helena. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 1181 (§ 123 TZ).

Praktickým důsledkem neposkytnutí legální definice pojmům ztráta a podstatné snížení schopnosti rozpoznat protiprávnost činu či ovládat své jednání může být realita, v níž by konkrétní obsah zákonných pojmů mohl poskytovat posudek soudního znalce. To je stav naprosto rozporný s postupem zákonodárce ve vztahu k biologickému kritériu. Vystává zde tedy otázka, zda nebude lépe vybavit soudy legální definicí psychologického kritéria.

Obávám se, že v praxi absence legálního vymezení tohoto pojmu může vést pouze k tomu, že soudy buďto bez dalšího budou spoléhat na znalecké posudky anebo budou rozhodovat dle svého uvážení, kterému jednotlicí rámec budou muset dát až nejvyšší soudy v rámci snahy o předvídatelnost práva a jednotnost rozhodování soudů v podobných případech. Soudům nižšího stupně totiž bude chybět jiné vodítko, které by jim umožnilo posoudit psychologické kritérium nezávisle na znaleckém posudku a vyložit si tento pojem dle zákonného ustanovení.

Psychologické kritérium dokonce považuje například Šámal za rozhodující. Uvádí, že duševní porucha bez vymizení schopnosti ovládací či rozpoznávací nemá žádný vliv na trestní odpovědnost.¹²⁰ S tím souhlasím, ale zároveň si myslím, že je nutno současně uvést opačný pohled na věc. Omezení schopností samo o sobě rovněž nemá žádný vliv na trestní odpovědnost, není-li pachatel činu v době jeho spáchání ve stavu duševní poruchy, jejímž vlivem toto omezení nastalo.

Domnívám se dále, že tento můj názor podporuje i skutečnost, že zákonodárce uznal za vhodné doplnit do zákona i legální definici duševní poruchy. Kdyby bylo podstatné jen vymizení schopností pachatele, jistě by v definici nepřičetnosti nebyla zmínka o duševní poruše. Pokud bychom se pustili do porovnávání důrazu na každé z kritérií nepřičetnosti, museli bychom nutně dospět k názoru, že zákonodárce klade větší důraz na to, u něž považoval za nutné podrobněji ho definovat ve výkladových ustanoveních. Tím by pak tedy bylo v rozporu s tím, co tvrdí Šámal, kritérium biologické. Dle mého názoru stojí obě kritéria na stejné úrovni a není možné jedno druhému nadřazovat.

Zároveň ale dávám Šámalovi za pravdu v tom, že v praxi je větší míra zkoumání přítomna u psychologického kritéria. Na přítomnost duševní poruchy soudní znalec usuzuje právě z omezení psychických schopností pachatele. Lze pak jen stěží myslet stav, který by měl zákonem požadovaný vliv na předmětné schopnosti pachatele a který bychom zároveň pod širokou zákonnou definicí duševní poruchy zahrnout nemohli.

¹²⁰ ŠÁMAL, Pavel. In ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 302 (§ 26 TZ).

Konkretizaci by si zasloužily obě předmětné schopnosti pachatele. Možností, jak jí dosáhnou, by mohla být například podobná kazuistická definice, jakou obsahuje § 123 TZ v případě duševní poruchy. V definici by pak byly uvedeny ilustrativní projevy nedostatku psychických schopností pachatele. Například u schopnosti rozpoznávací by se mohlo jednat o nedostatek pochopení smyslu a účelu práva jako celku, společenského zájmu na potrestání pachatelů trestných činů, dobra a zla vůbec aj. V případě ovládací schopnosti její nedostatek může spočívat například v omezené možnosti ovládat fyzickou aktivitu prostřednictvím duševních schopností, rozhodovat se nezávislou vůlí aj.

Úprava definice zmenšené přičetnosti

Rovněž si dle mého názoru přesnější legální definici zaslouží podstatnost snížení předmětných schopností u zmenšené přičetnosti. V předchozích kapitolách jsem dospěl k názoru, že volnost uvážení u pojmu podstatného snížení schopností může pomoci soudu, aby v konkrétních případech mohl různě posoudit tuto míru v souvislosti s aplikací konkrétního důsledku zmenšené přičetnosti. To je názor vycházející ze současné právní úpravy.

Je však rovněž nutné pohlédnout na věc z opačného pohledu. Zákonodárce v trestním zákoníku vymezuje pojem zmenšená přičetnost s cílem dát tomuto pojmu určitý obsah. Tento obsah by tedy měl být vždy stejný. Až při aplikaci jednotlivých důsledků tohoto stavu by za pomoci dalších zákonných ustanovení soud měl zvážit jejich vhodnost.

Proto se mi jeví jako vhodné pojem podstatné snížení definovat nebo nahradit přesnějším určením požadované míry snížení. Příkladem takového ustanovení může být například odstavec druhý § 27 TZ ve znění:

„Podstatným snížením ve smyslu odstavce 1 je pouze takové

a) snížení schopnosti rozpoznat protiprávnost činu, které...,

b) snížení schopnosti ovládat své jednání, které...“

Domnívám se, že mnou navržená změna by zapadala i do koncepce větší kazuističnosti nového trestního zákoníku. Poskytovala by pak soudu možnost posoudit zmenšenou přičetnost na základě legálních kritérií a nespolehat se jen na mnohdy různorodou terminologii soudního znalce. Nastavení těchto parametrů by pak bylo v rukou zákonodárce, který dle své úvahy může zařadit pod tuto definici různě široký okruh duševních stavů, který však bude přesněji vymezený než, jak je tomu v dnešní zákonné úpravě.

Další možností je definici zmenšené přičetnosti ze zákona zcela vypustit a ponechat její vymezení na praxi soudů. Při této úvaze vycházím z toho, že je mnohdy lepší nechat pojem

otevřený než jej definovat za pomoci jiných nepřesných či otevřených pojmů, jakým je podstatné snížení schopností.

Definice zmenšené přičetnosti absentovala ve všech předchozích právních úpravách na našem území. Trestní zákon z roku 1961 s pojmem sice operoval, ale legální definici rovněž postrádal. Vysvětlení pojmu nechal na aplikační praxi a právní vědě. Úprava slovenského trestného zákona také pojem zmenšená přičetnosť nevynechává, ač ho používá obdobně, jak tomu bylo v předcházející úpravě či jak je tomu v české úpravě dnešní, která definici obsahuje. To jsou dle mého názoru další argumenty, které svědčí o tom, že definice zmenšené přičetnosti není nepostradatelnou v moderních trestněprávních kodexech.

K úpravám definic v trestním zákoníku

V souladu s návrhy uvedenými v předchozích kapitolách se domnívám, že prvořadým úkolem zákonodárce je v rámci celé právní úpravy určitého odvětví práva postupovat jednotně. V zásadě tedy zvolit cestu kazuistickou či cestu otevřených pojmů. Na adresáty norem může proti tomu působit zmatečně systém práva, kdy jeden jeho institut bude vysvětlen podrobně a druhý zůstane bez jasného důvodu otevřený. Proto tedy i mnou výše uvedené návrhy de lege ferenda je třeba vnímat vždy v kontextu.

Pokud by zákonodárce důsledně setrval na kazuističnosti trestního zákoníku, bylo by na místě uvažovat o přesnějším vymezení psychologického kritéria. Dále pak by bylo možné přijmout podrobnější definici zmenšené přičetnosti, jak jsem uvedl výše. Tímto postupem by bylo poskytnuto soudům legální vodítko, které by jim umožňovalo posuzovat otázky přičetnosti ve větší míře nezávisle na posudcích znalců, a to například na základě ostatních zjištěných skutkových okolností případu. Rovněž by pak mohly znalecký posudek interpretovat na základě uvedených legálních parametrů. Důsledkem toho by pak bylo striktnější oddělení úlohy znalce a hodnocení právních otázek soudem.

Druhou možností je potom volba otevřených pojmů bez legální definice. Potom by se nabízela možnost vypustit zcela definici duševní poruchy, zmenšené přičetnosti a ponechání současného kusého popisu psychologického kritéria. Je třeba poznamenat, že taková cesta by byla velmi podobná předcházející právní úpravě, avšak kontrastovala by se zákonodárcem deklarovaným posunem ke kazuističnosti trestního práva, který vyplývá především z formálního pojetí trestného činu. Zde však lze opět odkázat na úpravu slovenskou, která je rovněž vystavěna na formálním pojetí a která neobsahuje definici duševní poruchy ani zmenšené přičetnosti.

Závěr

Dovolím si na konci své práce zhodnotit, do jaké míry se mi podařilo naplnit cíle, které jsem si stanovil v jejím úvodu.

Fakt, že mi nezbylo než v podrobnostech vzít zavděk literaturou staršího data, spolu se skutečností, že názory právníků první poloviny dvacátého století jsou i v současnosti velmi zajímavé, přispěl k tomu, že se v této práci věnuji historické právní úpravě poněkud podrobněji, než je zvykem.

V hlavní části této práce jsem se pak snažil věnovat především novinkám, které trestní zákoník přinesl. Těmi byly zejména nové legální definice zmenšené přičetnosti a duševní poruchy a úprava formulace v definici nepřičetnosti. Pokusil jsem se v práci odhadnout dopad těchto změn do praxe, ale až budoucnost ukáže, jakých změn rekodifikace skutečně dosáhne. Dospěl jsem dále k názoru, že formulační změna v textu legální definice nepřičetnosti nemá zásadní výkladový přínos a že je spíše vynucená příklonem nového kodexu k formálnímu pojetí trestného činu.

Vzhledem ke svému dlouhodobému laickému zájmu o problematiku lidské psychiky jsem dal poměrně značný prostor úvahám o možném posunu ve výkladu pojmu duševní porucha. Přiblížil jsem pohled neprávnických věd na tento termín. Ve výkladu o legální definici duševní poruchy potom dospívám k názoru, že tato není v zásadě slučitelná s tříděním duševních poruch z pohledu neprávnických věd a že její přínos může spočívat především v tom, že umožní soudu posoudit biologické kritérium dle legálních vodítek odlišných od terminologie znalců.

Úvahy de lege ferenda se bez aktuálních judikátů činily jen velmi obtížně. Tudíž jsem se o ně v omezené míře pokusil na základě teoretické analýzy účinného práva.

Právní úprava, která dala rámec této práci, je doposud velmi čerstvá. Z toho plyne mnoho úskalí, z nichž ne všech jsem si byl vědom při počátcích tvorby této diplomové práce. Především bylo složité hledat praktické výkladové problémy, neboť judikatura nejvyšších soudních institucí zatím v oblasti, kterou jsem se pokusil obsáhnout, schází. Dalším problémem je omezené množství aktuálních pramenů ke studiu současné právní úpravy. Články v odborných časopisech o problematice přičetnosti jsou totiž většinou psány z pohledu procesního či znaleckého.

Hloubka zpracování jednotlivých témat souvisejících se mnou pojednávanou oblastí trestního práva je největší v německy mluvících zemích. V průběhu tvorby této práce jsem si pak uvědomil, že má neznalost německého jazyka je zásadním problémem k pochopení

německé terminologie, na kterou často podrobnější hmotněprávní analýzy právní úpravy české odkazují.

Během prací jsem pak dospěl k názoru, že diplomová práce svým omezeným rozsahem neumožňuje věnovat se všem relevantním otázkám do podrobností a že důkladné zpracování tématu včetně příbuzných problematik by vystačilo na monografii velmi obsáhlou. Při její tvorbě by pak bylo žádoucí zabývat se do mnohem větší hloubky úpravami zahraničními a očekávanou judikaturní činností zejména Nejvyššího soudu ČR. Zajímavý by jistě byl i rozbor problematiky jednání svobodných ve své příčině, uvedení se do stavu nepřičetnosti zaviněně nejen ze stavu přičetnosti, ale i ze stavů přičetnosti zmenšené či jiných stavů jí blízkých.

Zdroje

Literatura

Monografie

- 1) BURDA, Eduard a kol. *Trestný zákon: Všeobecná část: Komentár: I. diel*. Praha: C. H. Beck, 2010. 1106 s.
- 2) CÍSAŘOVÁ, Dagmar, VANDUCHOVÁ, Marie. *Nepříčetný pachatel*. Praha: Institut pro další vzdělávání soudců a státních zástupců, 1995. 97 s.
- 3) ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*. 2. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 439 s.
- 4) CHMELÍK, Jan a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část*. Praha: Linde, 2009. 292 s.
- 5) JELÍNEK, Jiří a kol. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2009. 895 s.
- 6) KALLAB, Jaroslav, HERRNRITT, Vilém. *Trestní zákony československé platné v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Československý kompas, 1927. 1236 s.
- 7) KALLAB, Jaroslav. *Trestní právo hmotné platné v zemi české a moravskoslezské*. Praha: Melantrich, 1935. 337 s.
- 8) MIŘIČKA, August. *Trestní právo hmotné: část všeobecná*. 5. vydání. Praha: Všehrd, 1920. 119 s.
- 9) PAVLOVSKÝ, Pavel a kol. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 3., rozšířené a aktualizované vydání. Praha: Grada Publishing, 2009. 226 s.
- 10) PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie pro právníky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, 2010. 79 s.
- 11) RABOCH, Jiří, PAVLOVSKÝ, Pavel. *Psychiatrie: minimum pro praxi*. 3. vydání. Praha: Triton, 2003. 211 s.
- 12) RABOCH, Jiří, ZVOLSKÝ, Petr a kol. *Psychiatrie*. Praha: Galén, 2001. 622 s.
- 13) RALIŠ, Antonín. *Studie o přičetnosti*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského v Bratislavě, 1931. 173 s.
- 14) SOLNAŘ, Vladimír a kol. *Československé trestní právo: svazek první, obecná část*. 2., částečně přepracované vydání. Praha: Orbis, 1969. 318 s.
- 15) SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní právo hmotné: část obecná*. Praha: Knihovna Sborníku věd právních a státních, 1947. 188 s.
- 16) SOLNAŘ, Vladimír. *Základy trestní odpovědnosti*. Praha: Academia, 1972. 367 s.
- 17) ŠÁMAL, Pavel a kol. *Trestní zákoník I: § 1 až 139: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2009. 1303 s.

Články

- 18) KRATOCHVÍL, Vladimír. Vybrané problémy obecné části návrhu trestního zákoníku ČR 2007 z hlediska obhajoby (2. část). *Bulletin advokacie*, 2008, č. 6, s. 17 – 24.
- 19) ŘÍHA, Jiří. Vývoj právní úpravy nepřičetnosti na našem území. *Trestní právo*, 2007, č. 4, s. 35 – 39.
- 20) ŠÁMAL, Pavel. K úpravě ochranného léčení v trestním zákoníku. *Trestněprávní revue*, 2010, roč. 9, č. 4, s. 99 – 106.

Judikatura

- 21) Rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 7. června 1978, sp. zn. 11 Tz 21/78.
- 22) Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 29. června 2000, sp. zn. 3 Tz 139/2000.

- 23) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. ledna 2010, sp. zn. 5 Tdo 31/2010.

Právní předpisy

- 24) Zákon č. 11 Sbírky zákonů a nařízení, o zřízení samostatného státu československého.
25) Zákon č. 117/1852 ř. z., zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích.
26) Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon.
27) Zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění pozdějších předpisů.
28) Zákon č. 300/2005 Z. z., trestný zákon, ve znění pozdějších předpisů.
29) Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění zákona č. 306/2009 Sb.
30) Zákon č. 48/1931 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží.
31) Zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon.

Jiné

- 32) Desátá revize Mezinárodní klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů.
33) Důvodová zpráva k návrhu zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákon.

Shrnutí

Hlavním cílem této práce je nalézt a popsat změny, které přináší nový trestní zákoník v oblasti nepřičetnosti a zmenšené přičetnosti. Autor se zaměřuje na podrobný rozbor těchto změn a jejich možný vliv na posuzování těchto otázek v praxi soudů. V úvodu práce nalézáme výklad o historickém vývoji. Další kapitola seznamuje čtenáře se zákonným vymezením pojmů. Hlavní část práce pak pojednává o novinkách, které trestní zákoník v této problematice zavádí, a srovnává zákonnou úpravu s tou předcházející. Podrobný výklad je pak věnován především nové legální definici duševní poruchy a její slučitelnosti s tím, jak chápou tento termín psychologie a psychiatrie. V závěru autor předkládá návrhy možných úprav de lege ferenda.

Summary

The main aim of this diploma thesis is to find and describe changes brought on by the new criminal code, particularly those changes concerning insanity and diminished sanity. The author focuses on a detailed analysis of these changes and their possible effect on judging these questions in practice of the courts. At the beginning of this work we find a description of historical evolution. The next chapter acquaints the reader with legal definition of terms. The main part of the thesis discusses changes established by the criminal code and compares contemporary and previous legal regulation. A detailed explication is dedicated to new legal definition of mental disorder and its compatibility with psychological and psychiatric definitions. The author concludes the thesis by presenting a proposal for de lege ferenda.

Seznam klíčových slov

Trestní právo, přičetnost, zmenšená přičetnost, nepřičetnost, duševní porucha, psychologie, psychiatrie, soudní znalec, biologické kritérium, psychologické kritérium.

List of keywords

Criminal law, sanity, diminished sanity, insanity, mental disorder, psychology, psychiatry, authorized expert, biological criterion, psychological criterion.